

MUXTAR MAĞAWİN'İN BAZI ESERLERİNDE ÖLÇÜ BİLDİREN İFADELER

EXPRESSIONS RELATED TO MEASURE IN SOME WORKS OF MUXTAR MAĞAWİN

Gülmira OSPANOVA*

Öz

Kazak Edebiyatının önde gelen usta yazarlarından biri olan Muxtar Mağawin, Kazak millî geleneklerini yansıtmaması bakımından olduğu kadar Kazak Türkçesinin zenginliklerini gözler önüne sermesi açısından da dikkate değer eserler kaleme almıştır. Kazakçanın etnolengüistik söz varlığının bir bölümünü oluşturan ölçü adlarına yazarın roman ve hikâyelerinde bolca rastlanmaktadır. Bu çalışmada yazarın bir romanı ile on hikâyesi üzerinde veri toplama esasına dayalı nitel araştırma yapılarak ölçü adları tespit edilmiştir. Elde edilen örnekler zaman, uzaklık, uzunluk, hacim, alan, derinlik ve yükseklik, ağırlık ve miktar ölçü adları gibi kategoriler başta olmak üzere sekiz grupta değerlendirilmiştir. Söz konusu ifadeler daha çok anlam bakımından analiz edilerek bunların örneklemini oluşturan roman ve hikâyelerdeki kullanım şekilleri verilmiştir. Standart metrolojik terimler dışında kalan söz konusu ölçü adlarının hem anlam hem yapı bakımından çok zengin olduğu görülmüştür. Bunların yanı sıra çalışmada, 15 ciltlik *Qazaq Ádebiy Tilinin Sözdigi*'ni (Edebî Kazak Dilinin Sözlüğü) tarama yoluyla elde edilen ölçü adlarına da yer verilerek Kazak Türkçesinin ölçü bildiren söz varlığı büyük oranda saptanmaya çalışılmıştır.

Çalışma, söz varlığının ilgi çekici bir parçası olan ölçü birimlerinin çağdaş Türk lehçelerinde mevcut kullanım şekillerini bir araya getirip değerlendirecek bilimsel araştırma ve sözlük çalışmalarına zemin hazırlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muxtar Mağawin, Kazak Türkçesi, etnolengüistik, ölçü adları, halk ölçü birimi

Abstract

One of the prominent writers of Kazakh Literature, Muxtar Mağawin has produced remarkable works that reflect the richness of Kazakh Turkish and Kazakh national traditions. The terms used for measurements, which constitute a part of Kazakh's ethnolinguistic vocabulary, are abundant in the author's novels and stories. In this study, the names used for measurements were determined through a qualitative research based on data collection from the author's ten stories. The obtained examples were evaluated in eight groups, mainly including categories such as time, distance, length, volume, area, depth and height, weight, and quantity measurement. The examples were mostly analyzed in terms of meaning, and their usage patterns in the sample novels and stories were found. It was seen that the terms used for measures in the author's writings, which are different from the standard metrological terms, are very rich in terms of meaning and structure. Furthermore, the 15-volume Literary Kazakh Dictionary was scanned and the

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Sivas / Türkiye, gospanova@cumhuriyet.edu.tr

obtained terms used for measure were included in the study to determine the lexical wealth of Kazakh Turkish in terms of expressing measure.

The study aims to prepare the ground for scientific research and dictionary studies that will combine and evaluate the current usage patterns of measurement units, which are an interesting part of vocabulary, in contemporary Turkish dialects.

Keywords: Muxtar Mağawin, Kazakh, ethnolinguistics, terms for measure, public measure unit

Giriş

Kazak Türkçesinde kullanılan metrik sistem terimleri, söz varlığının önemli bir bölümü olmakla birlikte Kazak halkının kültürünü, dünya görüşünü ve yaşam tarzını yakından tanıma fırsatı verir niteliktedir. Esas itibarıyla hayvancılık kültürü üzerine temellendirilmiş bir yaşam şekline sahip Kazaklar, hayvanlarının ve dolayısıyla kendilerinin esenliği için tabiatı yakından gözlemlemek, her türlü tabiat olayını ve doğal çevrede yer alan tüm değişiklikleri takip ve analiz etmek, bunlardan sonuç çıkarmak, yakın ve uzak vadede yapılacakları belirlemek zorundaydılar. Tabiatla iç içe yaşam, konargöçer hayat tarzı, hayvancılık, avcılık ve savaşlar, dilinin de bu çerçevede şekillenerek yeni kavramlar ve ifadelerle zenginleşmesinde temel olmuştur. Bunların dışında ticaret, alışveriş, takas, inşaat, iktisat, siyaset, tarım, silah yapımı, tıp, günlük yaşam gibi alanlarda bir anlaşma, düzen sağlama gerekliliği de yeni terimlerin kullanımını mecburi kılmıştır. Bütün bu hususlar; zamanı, mesafeyi, alanı, bir şeyin uzunluğunu, ağırlığını, büyüklüğünü, derinliğini, yüksekliğini, sayısını ölçme ve ifade etme gereksinimini de beraberinde getirmiştir. Kazak Türkçesinde günümüzde kullanılan metrik terimlerin kalabalık kadrosu hem anlam hem de yapı özellikleri bakımından dilin zenginliğini ortaya koyar mahiyettedir.

Eskiden beri Kazaklar arasında yaşanmışlık, tecrübe, ölçüm metrolojisi, zamanı hesaplama ve meteoroloji ile uğraşan özel *yesepsi* yani "hesap uzmanları yetiştirilirdi. Gök cisimlerini gözlemlemek ve birtakım hesaplamalar yapmakla yükümlü *yeseşiler*, tarım ve hayvancılık konusunda başı çeken, danışman kimselerdi. Onların bilgi ve tecrübeleri babadan oğula miras olarak kalırdı. *Yeseşiler* kendilerinden önceki nesillerin bilgi ve birikimlerini gözden geçirme ve deneme yoluyla doğruluğunu kontrol ettikleri gibi hava durumu tahminlerinde de bulunuyorlardı. Böylece tabiatdaki olayları, yıldızı, ayı, göğü gözleme yoluyla ve uzun yıllara dayanan tecrübeler sonucunda astronomik kavramlar ile bilgilere dayalı Kazak takvimi ortaya çıkmıştır. Bu takvime göre ne zaman kışlaya veya yaylaya göç edileceği, mevsimlik tarım işleri, hayvan kırkımı, saman biçme zamanları belirlenirdi. Bir gün veya yıl içerisindeki zaman dilimlerini tam ve net gösterebilmek için Kazaklar, *Ay*, *Kün* (Güneş), *Jetiqaraqşı* (Büyük Ay), *Şolpan* (Çoban Yıldızı), *Ürker* (Ülker), *Temirqazıq* (Kutup Yıldızı), *Yesekırğan* (Jüpiter) gibi gök cisimlerinden çokça istifade etmişlerdir. Bunların günlük, aylık ve yıllık durumlarını ve devinimlerini dikkatle gözlemlemişlerdir. Kutup Yıldızı, gece yolculuklarında yönlerini belirledikleri astronomik pusula, Büyük Ayı ise çobanların astronomik saati olmuştur. Ülkerin hareket yönüne göre hava durumu tahmin edilirdi. Ülkerin ufka yaklaşması baharın müjdecisi olarak bilinir, *Ürker jerge tüspey jer*

qızbaydı (Ülker toprağa düşmeden toprak ısınmaz) “Cemrenin toprağa düşmesiyle toprak ısınır” denirdi. Kazak *yeseşileri* günün uzaması ve kısalması olgularına da dikkat ederek güneş, Aralıkta *torğay adım* (serçe adımı), Ocakta *qarğa adım* (karga adımı), Şubatda *at adım* (at adımı) uzar, Temmuzda ise *şil adım* (keklik adımı) kısalır, derdi.¹

Ölçü adlarının teşekkülü rastgele olmamış, ihtiyaçlar doğrultusunda halkın günlük yaşamı ve geçim kaynağı ile doğrudan bağlantılı nesnelere veya olgular esas alınarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, eskiden Kazakların esas meşgalesi olan hayvan yetiştiriciliği ile ilgili kavram ve adlandırmalar, Kazak Türkçesindeki ölçü adlarının temelini oluşturmuştur. Böylece *at şaptırım jer* (atın koşabileceği kadar mesafe / yer), *tay şaptırım jer* (tayın koşabileceği kadar mesafe), *qozı köş jer* (kuzunun yayılabileceği kadar mesafe), *tüyenin qoltığı terlemeytin jer* (deve koltuğunun terlemeyeceği kadar mesafe / yer), *tayaq boyı qar jawsa* (sopa / dayak boyu kadar kar yağarsa) gibi ifadeler kullanıma girmiştir.²

Eskiden Kazaklar arasında ölçüm yapma ve sayı belirlemede başvurulan ilgi çekici yollardan birini de Sâbit Muqanov'dan öğrenmekteyiz. Binlerce hayvandan oluşan sürüdeki hayvan sayısının daha kısa bir yoldan anlatılmasına olanak veren ve pek muhtemeldir ki nazardan korunmak amacıyla dolaylı anlatıma başvurulduğunu gösteren bazı ifadeler kullanılmıştır. Yazar, *Xalq Murası* (Halk Mirası) adlı kitabında şu bilgiyi vermektedir: “Aktöbêde geçen asırda Qara isimli bir zengin yaşamış, *otuz soqır* (otuz kör) denilen deve sürüsü varmış. *Soqır* denmesinin nedeni, sayıda yanılmamak için her yüzüncü devenin sol gözünü kör ediyormuş. Bu tür körler Qarâda otuz taneymiş, yani o, üç bin deveye sahipmiş³.”

Kazakistan'da Kazak Türkçesindeki ölçü birimlerinden oluşan söz varlığı ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazı en önemli çalışmalar şöyledir⁴: J. Ş. Ahmedova'nın *Kazahskiye Narodniye Naimenovaniya Ponyatij Ob İzmereniyah* (Ölçümle İlgili Kavramların Kazak Halk Adlandırmaları, Almatı 1975) adlı doktora tezi, E. N. Janpeyisov'un *Etnokul'turnaya Leksika Kazahskogo Yazıka* (Kazak Dilinin Etnokültürel Söz Varlığı, Almatı 1989) adlı çalışması, S. E. Janpeyisova'nın *Qazaq Tiliniñ Ruwxaniy Mädeniyet Leksikası. Qazaq Aqın-Jazuwşılarınıñ Şığarmaları Boyınşa* (Kazak Dilinin Manevi Kültür Söz Varlığı. Kazak Şair ve Yazarlarının Eserleri Temelinde, Almatı 1996) adlı doktora tezi, J. Mankeyeva'nın *Qazaq Tiliniñ Zattıq Mädeniyet Leksikası* (Kazak Dilinin Somut Kültürel Söz Varlığı, Almatı 1997) adlı doktora tezi, K. Q. Kürkebayev'in *Qazaq Tilindegi Ölşemdik Uğımdardıñ Etnolingvistikalıq Siypatı. Uzındıq, Araqaşıqtıq, Salmaq-Kölem Ölşemderi Negizinde* (Kazak Dilindeki Ölçü İle İlgili Kavramların Etnolingüistik Özelliği. Uzunluk, Mesafe, Ağırlık ve Alan Ölçüleri Temelinde, Almatı 2003) adlı çalışması, L. O. Asqar'ın *Qazaq Tilindegi Tävlik Kezeñderi Atawları* (Kazak Dilinde

1 N. Mınjan, *Qazaqtıñ Qısqaşa Tariyhı*, Jalın, Almatı 1994, s. 349-352.

2 K. Axanov, *Til Biliminiñ Negizderi*, JSS “Sanat”, Almatı 2003, s. 184.

3 S. Muqanov, *Xalq Murası*, Qazaqstan, Almatı 1974, s. 73.

4 Kazakçada ölçü adları konusunda yapılan çalışmalarla ilgili bazı bilgiler R. T. Sabırxanova'nın çalışmasından aktarılmıştır. Bk. R. T. Sabırxanova, *M.-J. Köpeyev Şığarmalarında Metrologiyalıq Leksika (Xalq Ölşemi men Numerativter)*, S. Torayğırov atındağı Pavlodar Memlekettik Universiteti, Pavlodar 2007.

Gün İçerisindeki Zaman Dilimlerinin Adlandırılması, Almatı 2005) adlı doktora tezi, S. İ. Sadıbekova'nın *Sopostavitel'nyy Analiz Narodnoy Metrologii v Kazahskom, Russkom i Angliyskom Yazıkah* (Kazakça, Rusça ve İngilizcedeki Halk Metrolojisinin Karşılaştırılmalı Analizi, Almatı 2006) adlı doktora tezi, R. T. Sabırhanova'nın *M.-J. Köpeyev Şığarmalarındağ Metrologiyalıq Leksika. Xalıq Ölşemi men Numerativter* (M.-J. Köpeyev'in Eserlerindeki Metrolojik Söz Varlığı. Halk Ölçüleri ve Sayı Adları, Pavlodar 2007), A. Q. Turışev'in *Mäşhür Jüsip Şığarmalarındağ Metrologiyalıq Terimder* (Mäşhür Jüsip'in Eserlerindeki Metrolojik Terimler, Pavlodar 2008), Ä. Nurmağambetov'un *Bes Jüz Bes Söz* (Beş Yüz Beş Söz, Almatı 1994), *Söz Sırına Sayaxat* (Söz Sırına Seyahat, Almatı 1990) ve *Jer-Suwdıñ Atı – Tarixtıñ Xatı* (Yer Su Adları – Tarihin Kaydı, Almatı 1994) adlı çalışmaları, Ä. Äbilasan'ın *Köne Sözder Qupıyası* (Eski Sözlerin Sırrı, Almatı 1995) adlı çalışması vd.

Türkiye'de ölçü adları ile ilgili çalışmalardan Orhan Şaik Gökyay'ın "Halk Dilinde Ölçü Birimleri" (*Türk Folkloru Araştırmaları*, 1, Kültür Bakanlığı Araştırmaları Dairesi Yayınları, Ankara 1981, s. 41-48), Zeki Kaymaz'ın "Anadolu Ağızlarında Ölçü Bildiren Kelimeler" [*Bir*, S 5, (1998), s. 393-407], A. Melek Özyetgin'in "Eski Türkçede "Ölçü" (*Mustafa Canpolat Armağanı*, Yay. Aysu Ata – Mehmet Ölmez, Ankara 2003, s. 195-204) ve "Tarihî Türk Dili Alanında Uzunluk/ Mesafe Ölçümünde Kullanılan Birimler" (*ICANAS 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara 10-15 Eylül 2007, Bildiriler*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurulu Yayınları, Ankara 2011, s. 1413-1419), Mustafa Şenel'in "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ölçü Birimleri" [*Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, S 12, (2011), s. 80-93], Emine Atmaca'nın "Kazak Türkçesinde Ölçü ve Ölçü Adları" [*Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S 27, (2011), s. 21-48], Gürkan Gümüştam'ın "Eski Türk Tıbbında (XIV.-XVI. Yüzyıllar) Ölçüler ve Ölçme Usulleri" [*Turkish Studies. International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/1, (2012), s. 1189-1216], Yermukhamet Maralbek ve Muhammet Koçak'ın "Kaşgarlı Mahmut'un *Divanu Lügati't-Türk* Adlı Eserinde Yer Alan Ölçü Birimleri" [*Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, S 88, (2018), s. 187-199], Salim Küçük'ün "Sözlük Birim Bir Unsur Olarak Türkçede Organ Adlarına Dayalı Ölçü Adları" [*Karadeniz Araştırmaları*, XVI/64, (2019), s. 647-669], Gülsine Uzun'un "Kırgız Türkçesinde Uzunluk ve Mesafe Ölçümünde Kullanılan Metaforlar ve Antropometrik Birimler" [*Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, TAED-68, (Mayıs 2020), s. 245-260] adlı bildiri ve makalelerini ve Umay Çakır'ın *Türkiye Türkçesinde Somut Bir Ölçü Bildiren İfadeler* (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2015) adlı doktora tezini zikretmek mümkündür.

Yöntem

Bu çalışmada, hem Kazak Sovyet Edebiyatının hem de Bağımsızlık Dönemi Kazak Edebiyatının önde gelen usta yazarlarından biri olan Muxtar Mağawin'in, aşağıda adları sıralanan, 1978 yılında kaleme aldığı bir romanı ile 2000-2005 yılları arasında yazdığı on hikâyesi üzerinde veri toplama esasına dayalı nitel araştırma yapılarak ölçü adları tespit edilmiştir. Elde edilen ölçü adları zaman,

uzaklık, uzunluk, hacim, alan, derinlik ve yükseklik, ağırlık ve miktar ölçü adları olmak üzere sekiz grupta incelenmiş, daha çok anlam bakımından yorumlanmıştır. Ölçü bildiren ifadelerin cümle içerisindeki kullanımlarının gösterilmesi amacıyla örnek cümleler Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Örnekleme oluşturan roman ve hikâyeler şunlardır: *Kökbalaq* (Kökbalak) (Almatı 1978) adlı roman ve *Jazdıgün Şilde Bolğanda* (Yaz Ayı Temmuz Olunca) (Almatı 2000), *Qıysıq Ağaş* (Eğri Ağaş) (Almatı 2001), *Qıpşaq Aruwı* (Kıpçak Güzeli) (Almatı 2004), *Qara Qağaz Kelgen Salıq Aşam* (Kara Haberi Gelen Salık Ağabeyim) (Almatı 2001), *Karlagtan Xat* (Karlag'dan Mektup) (Almatı 2001), *Kesik Bas – Tiri Tulup* (Kesik Baş, Diri Post) (Almatı 2005), *Nala* (Sitem) (Almatı 2001), *Orıstın Töresi* (Rus Asilzadesi) (Almatı 2001), *Jüsiptin Qızı Svetlana* (Jüsip'in Kızı Svetlana) (Almatı 2000), *Ult-Aralıq Janjal* (Milletlerarası Skandal) (Almatı 2001) adlı hikâyeler.

Muxtar Mağawın'ın yukarıda adı geçen eserlerinin yanı sıra Kazak Türkçesinde mevcut diğer ölçü birimlerine de dikkat çekmek amacıyla, başta *Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi* (Edebî Kazak Dilinin Sözlüğü) olmak üzere çeşitli çalışmalar döküman inceleme yöntemiyle taranmış, tespit edilen ölçü ifadeleri anlamlarına göre sınıflandırılarak bir araya getirilmiştir.

Bulgular

1. Zaman Ölçü Adları

yet pisirim uwaqıt: *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*'nde *yet pisirim* "2-3 saatlik bir zaman" şeklinde açıklanmıştır.⁵ *Qazaq Ādebiy Tiliniñ Sözdigi*'nde *yetpisirim uwaqıt*, *yetpisim uwaqıt* ve *yet qaynatım uwaqıt* "(kazanda) haşlanmakta olan etin pişeceği kadar zamanı bildiren bir halk ölçü birimidir" (QÄTS5, 474, 473). Cümle içerisinde kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Yet pisirim uwaqıt ötkizip barıp, tağı da tütün saldı. (Et pişecek kadar zaman geçince yine tütüledi.) (KBT, 250).

yet asım: Kazanda kaynamakta olan etin pişeceği kadar bir zaman dilimidir.⁶ Et haşlamaya yetecek zaman, 2-3 saatlik zaman dilimine denk gelen bir halk ölçü birimi olup *yet pisirim* ifadesiyle aynıdır:

Yet asım ötpay, qamalğa kelip kirmek keruwendi layıqtı qarısı aluw üşin muna... (Et pişecek kadar zaman geçmeden, kaleye gelerek içeri girmek isteyen kervanı layığıyla karşılamak için şu...) (KBT, 239).

süt pisirim (uwaqıt): Çok kısa zamanı ifade etmek için kullanılan bir halk ölçü birimidir.⁷ QÄTS'de *sütpisirim* "sütün pişeceği kadar az, yaklaşık 20 dakikaya denk gelen zamanı bildiren bir

5 Ä. Quraluh, *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*, Sözdik-Slovar', Almatı 1997, s. 334.

6 Äge., s. 333.

7 Äge., s. 334.

halk ölçü birimi”, *sütpisirimdey* “az vakit, kısa süre” şeklinde açıklanmıştır.⁸ Eserlerdeki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Qolna kürek alıp, aynalası sütpisirim uwaqıt işinde kartop uyaların tügel qoparıp, *osidan üş kün burın yegilgen tuqımdı tegis jıynastırıp, jırtıq qapqa salıp, omı da äwelgi iyeginin jerine jetkizdi.* (Eline küreği aldı, *birkaç dakikada* tohum yatağını bir tanesini bile bırakmadan eşeleyerek açtı, bundan üç gün önce ekilen patates yumrularının hepsini toplayarak yırtık bir çuvala koydu ve eski sahibinin mekânına ulaştırdı.) (UJ, 242).

Sütpisirimnen soñ tağı da jumsaq irimşik berdi. (*Birkaç dakika sonra* yine yumuşak peynir verdi.) (KBTT, 212).

Äriyne, *sütpisirim ğana jerde turğan, arğı beti yerkin ömirge jol aşatın arman asuwına qaray yemes, kerı, adıra qonıs, azaptı aymaqqqa qaray.* (Elbette, sadece *birkaç dakikalık* yerde duran, öteki tarafı özgür hayata yol açan dağ geçidine değil, geriye, sahipsiz kalan kederli bölgeye doğru.) (KBTT, 201).

biye sawım (uwaqıt): Kısrağın iki sağıımı arasındaki zaman dilimi, yaklaşık bir saate denk gelir.⁹ L. Z. Budagov sözlüğünde *biyenin bir sawımı* ifadesinin kısrağın bir sağıımından diğer sağıımına kadar süren yaklaşık iki saatlik bir süreyi karşıladığını kaydetmiştir. Kazaklar gün içerisindeki zamanları kısrağın sağııldığı zamanlarla ifade ederler. Kısrağın gün içerisinde beş kez sağııldığından, örneğin “saat 4” demek gerektiğinde *biyenin yeki sawımı*, “saat 6” demek istediklerinde *biyenin üş sawımı* derler.¹⁰ Bu bilgi Rafloff’un da çalışmasında yer almıştır.¹¹ Ä. Qaydar da kısrağın sağıımlarının arasındaki sürelerin halk arasında zaman ölçümünde kullanıldığını ve kısrağın her iki saatte bir sağııldığına göre bu sürenin yaklaşık iki saate denk geldiğini zikretmiştir.¹² QÄTS’de *biyenin bir sawımı / sawımı, biyesawım, biyesawım uwaqıt, biye sawımday* “kısrağın sağıılmasına harcanan zaman, süre kadar”; *biyenin yeki iyini* “kısrağı iki kez sağımaya harcanan zaman, 40 dakika”; *biyenin yeki sawımday* “kısrağın iki kez sağıılmasının aldığı zaman kadar” şeklinde açıklanmıştır (QÄTS3, 340, 344). Bu açıklamalar dikkate alınarak kastedilen zamanın yaklaşık 1, en fazla 2 saate denk geldiği sonucuna varılabilir. İfadenin eserlerdeki kullanımı şu şekildedir:

Talıqsığan, äld e uyıqtap ketken bayğustı yetek-jenjin qımtay, jaylap jatqızıp, biye sawımday andap turdı. (Yarı baygın veya uyuklayan zavallının üzerini iyice örtterek yavaşça yatırdı ve *bir-iki saat* bekledi.) (KBTT, 212).

tañ säri: Radloff, *Codex Cumanicus*’ta yer alan *säri* sözcüğünü Rusçadaki *zarya* (şafak) sözcüğüyle ilişkilendirmiştir. Ä. Qurışjanov ise hem *Codex Cumanicus*’taki şekliyle hem de günümüzde *tañ säri, qulqın säri* gibi sözcük öbeklerinde ve *säresi* (sahur) şeklinde kullanılan *säri*

8 Age., s. 446.

9 Age., s. 335.

10 L. Z. Budagov, *Sravnitel’ny Slovar’ Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1869, s. 694.

11 W. Radloff, *Opıt Slovarya Tyurskih Nareçiy*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1893, s. 235.

12 A. Qaydar, *Tısaça metkih i obraznıh vırajeniı*, Bilge, Astana 2003, s. 80.

sözcüğünün Arapça *seher* sözcüğünden geldiğini kaydetmiştir.¹³ QÄTS'de de *säri* sözcüğünün kökeni Arapça *seher* olarak gösterilmiştir. *Säri* “sabahleyin güneş doğmadan hemen önceki alaca karanlık zamanı”, *tañ säri* “güneşin doğmaya ve yeryüzünü aydınlatmaya başladığı zaman, seher vakti” ve “güneş çıkmadan önceki tan vakti” (QÄTS13, 93, 696). “Sabah güneşin doğmasından önce beliren hafif aydınlık, şafak vakti, seher” diyebileceğimiz *tañ säri* ifadesinin eserdeki kullanımını şöyledir:

Qamaldan tañ säride şıqqan kapitan Bulatov ara qomp, yerteñine, yekinti kezinde jetti. (Kaleden seher vaktinde çıkan yüzbaşı Bulatov, bir gece konaklayıp ertesi gün ikinci vaktinde ulaştı.) (KBTT, 229).

tañ bozında, tañ bozman: QÄTS'de *tañ bozardı* “güneş doğmaya başladı” açıklaması mevcuttur (QÄTS3, 406). “Sabahın çok erken saatlerinde, güneşin daha tam doğmadığı ama etrafı aydınlatmaya başladığı vakit, bozaltı, seher vakti” anlamında kullanılır:

Sol beti, tañ bozında, sol arada bäri de bawızdalğan. (Öylece seher vaktinde oracıkta hepsi boğazlanmıştı.) (KBTT, 199).

Yerteñine tañ bozman atqa mindi, suwıt jürispen, yekinti äletinde mejeli jerine jetti. (Ertesi gün seher vaktinde atına bindi, hızlı giderek ikinci vakti hedef yere ulaştı.) (K, 92).

kün şığa: QÄTS'de *kün şıqtı* “güneş yuvasından yükseldi” şeklinde geçmektedir (QÄTS8, 493). “Güneş çıkar çıkmaz, sabahın erken vaktinde” anlamında kullanıldığı aşağıdaki örneklerden de anlaşılmaktadır:

Bar räsimin ornına keltirdi, kün şığa jerlep, keşti de, tüsti de kütpey, säskege jetpey, bükil awıl üdere köşti. (Bütün âdetleri yerine getirdi, güneş çıkar çıkmaz defnedince akşamı da, öğleyi de beklemeden kuşluk vaktinden önce bütün oba göçe koyuldu.) (KBTT, 201).

kün köterile: QÄTS'de *kün köterildi* “güneş yuvasından çıktı” örneği mevcuttur (QÄTS8, 489). Bu ifadenin “güneş yükselir yükselmez, sabahın erken vaktinde” anlamında kullanıldığı ve *kün şığa* ifadesiyle aynı olduğu görülmektedir:

Kün köterile ülken awıl, oğan jalğas, qanattas tağı qanşama jurt ... (Güneş yükselir yükselmez büyük oba, ona bitişik, yan yana duran nice köyler...) (KBTT, 199).

Kün köterile dür silkinip ornınan turğan Tentek Tekebay baqqa şığıp, jeñileyip alğan soñ... (Güneşin yükselmesiyle yerinden silkinerek kalkan Deli Tekebay, bahçeye çıktı, rahatladıktan sonra...) (UJ, 242).

kün arqan boyı köterile: QÄTS'de etnografik bir ifade olan *kün arqan boyı köterildi* “kuşluk vaktine yaklaşan anı bildiren bir halk ölçü birimidir”. Buna benzer şekilde *kün tusaw / qazıq boyı köterildi* “güneşin yeni doğduğu anı ifade eden bir halk ölçü birimi” ve *kün nayza boyı köterildi* “güneşin alın hizasından yükseldiği anı bildiren bir halk ölçümüdür” (QÄTS8, 487; QÄTS1, 621).

13 Ä. Qurışjanov, *Qazaq Tili Tariyxı men Dialektologiyası*, 4. baskı, Gılım, Almatı 1962, s. 179.

Güneşin doğup ufukta bir urgan (*arqan*) / köstek (*tusaw*) / kazık (*qazıq*) / mızrak (*nayza*) boyu yükselmesi dile getirilerek sabahın erken saatleri kastedilir:

Mana, keşke qalmayıq, özgesin barğannan soñ köre jatarmız dep, taqaw awılğa qonıp, yertemen, kün arqan boyı köterile kelgen. (Epey önce, akşama kalmadan bir varalım, diğerine sonra bakarız diyerek yakın bir köyde bir gece kaldıktan sonra güneşin ilk ışınlarıyla birlikte gelmişlerdi.) (N, 178).

tañ at-: QÄTS'de *tañ attı* “sabah oldu, hava aydınlandı” örneğine rastlanmıştır (QÄTS13, 696). “Tan ağarmak / atmak / sökmek, şafak sökmek” anlamını bildiren bu ifade Kazak Türkçesinde çok yaygın kullanıma sahiptir. Eserlerdeki kullanımlarından bazıları şu şekildedir:

Tañ atqannan nâr sızbağan. (*Tañ attığından beri* hiçbir şey yememişti.) (QA1, 148).

Yendi tün ortasınan tañ atqanşa. (Artık gece yarısından *tan yeri ağarana kadar.*) (QA2, 6).

tañerten: “Sabah, sabah vakti, sabahleyin” şeklinde geçmektedir (QÄTS13, 702). “Güneşin doğduğu andan öğleye kadarki zaman dilimi” olan *tañerten* sözcüğünün kullanımına şu cümlede rastlanmıştır:

Tañerten bir boy körsetedi. Tüsten keyin iluwde biri ğana. (*Sabah* bir boy gösterirler. Öğleden sonra ancak tek tük kimse olur.) (QA1, 107).

tañ azanmen: QÄTS'de *tañ azanman* “sabah erkenden, yeryüzü aydınlanmaya başlar başlamaz” açıklaması yer almaktadır (QÄTS13, 696). İslam dinine geçişle birlikte Arapçadan alıntılanan kelimelerden biri olan *azan* (ezan), Kazak Türkçesinde tek başına da kullanılır ve “sabah ezanının okunduğu vakit, sabah vakti” (QÄTS1, 113) anlamını verir. Benzer şekilde *tañ azanmen* de “sabah erkenden, sabahın erken saatlerinde, sabah ezanının okunduğu vakit, sabah ezanıyla birlikte” şeklinde çevrilebilecek bir ifadedir.

Yertenine azanman turıp, ädeyi kelgen. (Ertesi gün *sabah erkenden* kalkarak özellikle gelmişti.) (QA1, 119).

Bir aynaldırsa şır aynaldıradı degendey, yertenine tañ azanmen, qarajat ünemdedew maqşatında äkimşilik ujımnı qısqartuw tuwralı joğarıdan jarlıq kelip... (Felâket geldi mi, ardi ardına gelir; ertesi gün *sabahın erken saatlerinde*, bütçe tasarrufu maksadıyla idareci kadrosundakilerin sayısının azaltılmasına ilişkin yukarıdan bir talimat gelince...) (UJ, 243).

säske: “Güneşin bir urgan boyu yükseldiği vakit”, *säske mezigil* sözcük öbeği “güneşin bir urgan boyu yükseldiği vakit, güneşin iyice yükseldiği andan tam öğle vaktine kadarki zaman dilimidir”, bu kelimenin türevleri olan *säskele* “güneşin bir urgan boyu yükseldiği zaman, *säskeye* yakın”, *säskele*tip “güneş bir urgan boyu yükseldiğinde, *säske* vaktinde”, *säske*lik “1) güneşin bir urgan boyu yükseldiği vakit; 2) bu vakitte verilen yemek, kuşluk yemeği” (QÄTS13, 93). Budagov’un sözlüğünde *säske* “sabah saat 8 civarı” olarak açıklanmıştır.¹⁴ Bütün bu açıklamalardan da

14 L. Z. Budagov, *Sravnitel'nyy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, s. 613.

anlaşılacağı üzere Farsça *säske* “günün sabahla öğle arasındaki zaman dilimi, kuşluk vakti, kuşluk” anlamında eserlerde şu şekilde tespit edilmiştir:

Yertenjine säskede sayıs qayta bastaldı. (Ertesi gün kuşluk vakti yarış yeniden başladı.) (K, 40).

Yertenj säskede bostan bolasıñ, – dedi Ja-lama. (Yarın kuşluk vakti özgür olacaksın, dedi Ja-lama.) (KBTT, 219).

Säskege deyin uyıqtasın, qulın-taza ayıgıp turadı, – dedi. (Kuşluk zamanına değin uyusun, tamamen iyileşmiş olarak kalkacak, dedi.) (KBTT, 186).

Söytip jürgende bir küni, yel Aqşatawdıñ yetegine, jaylawğa jaña şıqqan, qonırjay jazdıñ basında, säskede... (Gel zaman git zaman oba Aqşataw’ın eteğine, yaylaya yeni göç ettiği serin yazın başında, bir kuşluk vakti...) (K, 9).

säske tüs: QÄTS’de *kün säske* veya *säske tüs* “güneşin bir organ boyu yükseldiği anı geçtiği ve dalöğleye yaklaştığı zaman” (QÄTS13, 93). “Kuşluk vakti” olarak çevrilebilecek bu zaman ölçüsü şu şekilde tespit edilmiştir:

Şerik Daşı yertenjine, säske tüste, jüykesi bekip, birşama tınıgıp turğannan soñ... (Asker Daşı ertesi gün kuşluk vaktinde, sınırları yatışarak bayağı dinlenmiş vaziyette kalktıktan sonra...) (KBTT, 248).

tapa-tal tüs: “tam öğle vakti” (QÄTS13, 709). “İyice gündüzken, dalgündüz, güpegündüz ve dalögle” şeklinde de çevrilebilen söz konusu ifadenin kullanımı şöyledir:

Mum az deseñiz, sol küni tapa-tal tüs kezinde awdan ortalığıman arnayı komissiya kelip... (Üstüne üstlük aynı gün güpegündüz ilçe merkezinden özel komisyon gelerek...) (UJ, 243).

besin: “Öğleden sonra, güneşin batmaya yüz tuttuğu zaman».15 QÄTS’de *besin* sözcüğünün Farsçadan alıntı olduğu ve “güneşin battığı ana kadarki zaman dilimi” olarak açıklandığı görülmektedir (QÄTS3, 98). İskakov, Çinlilerin saatleri hayvan adlarıyla ifade etme geleneğinin Moğollara XVI-XVII. yüzyıllarda geçtiğini belirtmiştir. Kazakçada hayvan adıyla ifade edilen bir tek *besin* sözcüğü vardır. Bu da “meşin saati” (maymun saati) anlamına gelmekte ve gündüz saat 3 ile 5 arasındaki zaman dilimini bildirir.16 Budagov, Kazakça *besin* sözcüğünü “öğleden sonraki vakit, yaklaşık 2 civarı, ikinci namaz vaktidir” şeklinde, *meşin* sözcüğünü “12 hayvanlı takvime göre bir yılın adı, maymun” şeklinde açıklamıştır.17 *Meşin* “1) maymun; 2) eski usul takvime göre dokuzuncu yılın adıdır”, *meşin jılı* “koyun yılından sonra tavuk yılından önce gelen, *müşel* hesaplamada dokuzuncu yılın adıdır” (QÄTS11, 221). *Besin* sözcüğü *besin namazı* öbeği biçiminde de karşımıza çıkmaktadır. *Besin namazı* “tam öğle vaktinden itibaren gölgesi nesnenin kendisinin iki mislisi kadar uzayacağı zamana kadarki aralıkta kılınan, İslam’ın şartlarından

15 Ä. Quraluh, *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*, s. 337.

16 M. İskakov, *Qazaqtıñ Bayırğı Kalendarı*, Qazaq Memleket Baspası, Almatı 1960, s. 69.

17 L. Z. Budagov, *Sravnitel’nyy Slovar’ Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, s. 260, 312.

olan beş vakit namazdan biridir» (QÄTS11, 470). *Besin* sözcüğünün eserlerdeki kullanımı ise şu şekildedir:

Besinge taman jettik. (Öğleye doğru vardık.) (QQKSA,1 91).

Segiz kündik suwit äri awır jüristen soñ, qır basındağı Ja-lamanıñ qamalı besinnen awğan kün säwlesimen qızara tolqımp, asqaqtay köringen. (Sekiz gün süren süratli ve zorlu yolculuktan sonra, kır başındaki Ja-laman'ın kalesi öğleden sonraki güneşin ışınlarıyla kızıla bürünerek ihtişamlı görünmüştü.) (KBTT, 241).

kün besinge awğanda: Günün öğleye doğru yaklaşmakta olduğu zaman dilimini karşılayan bir ifadedir. Eserlerdeki kullanımı şöyledir:

Kün besinge awğanda jumbaq jayaw äl jynamasa da, yes jiyıp yedi. (Gün öğleye yaklaştığında gizemli yaya, gücünü toplaması da şuru yerine geldi.) (KBTT, 212).

yekindi: QÄTS'de *yekindi* ve *yekinti* ifadeleri "1) öğle ile akşam namazlarının arasındaki zaman dilimi; 2) gökyüzünün batı yönü, ufka yakın yer; 3) öğle ile akşam namazları arasında kılınan namaz" şeklinde açıklanmıştır (QÄTS5, 200-201). Eş anlamlısı olarak *namazdıger* sözcüğüne yer verilmiştir (QÄTS11, 472). *Yekindi* sözcüğü *yekindi namazı* öbeği biçiminde de sıkça kullanılır. *Yekindi namazı* "güneş batmaya yaklaşırken gölgesi nesnenin iki mislisi kadar uzadığında kılınan, İslamın şartlarından olan beş vakit namazdan biridir" (QÄTS11, 470). Eski Türkçe bir sözcük olan *yekindi* (ikinci), günün öğleden sonraki bölümünün ikinci kısmına, *besin* (öğle) ise birinci kısmına verilen addır.

kün yekintige qulaw: QÄTS'de benzer bir öbek olan *kün yekindige tayadı* ifadesinin anlamı "akşam oldu, güneş batmak üzere" olarak kaydedilmiştir (QÄTS8, 488). Günün ikindiye yaklaştığı ve güneşin ufka yaklaştığı zaman dilimine denir.

Sultanmaxmut sol künniñ yekintige qulağanın kördi. (Sultanmahmut, o günün ikindiye doğru yaklaştığını gördü.) (N, 178).

tüs awa: QÄTS'de *tüs qayta*, *tüs qıña*, *tüsten keyin* ifadeleri *tüs awa* ifadesiyle aynı şekilde "öğle sıcağının azaldığı vakit, öğleden sonra» olarak açıklanmıştır (QÄTS14, 509-510).

Tüs awa Ğılım akademiyasınıñ Ädebiyet institutındağı qızimet ornıma boy körsetip qaytam. (Öğleden sonra Bilim Akademisi'nin Edebiyat Enstitüsü'ndeki iş yerimde boy gösterip dönüyorum.) (QA2, 13).

Yertejine tüs awa meniñ özime telefon soğıldı. (Ertesi gün öğleden sonra bana telefon geldi.) (QA2, 82).

kün töbeden awğanda: QÄTS'de *kün töbeden awdı (ketti)* "öğle vakti güneş tepeden inmeye başladı, güneş sıcaklığını kaybetti» şeklinde ifade edilmiştir (QÄTS8, 491). Öğlen güneşin tepeden inmeye ve ufka doğru yaklaşmaya başladığı andır.

Kenjebay da kün töbeden awğanda, özine tendeşpegenmen, jete qabil şäkirt tabadı. (Kenjebay da güneş tepeden inmeye başladığında, kendisiyle boy ölçüşemese de fena sayılmayacak bir öğrenci bulur.) (K, 10).

kün yenkeye: QÄTS'de *kün yenkeydi* “gün akşama yaklaştı, güneş batmak üzere” şeklinde açıklanmıştır (QÄTS8, 488). Kazak Türkçesinde *yenkey* – fiili “başı öne eğmek, belini eğmek, eğilmek” anlamlarında kullanılan bir fiildir (QÄTS5, 315). Türkiye Türkçesine “güneş batmak üzereyken, güneş batmaya doğru, güneşin batmasına yakın zaman, akşamleyin” şeklinde çevrilebilir.

... *kün yenkeye aman-yesen üyime jettim.* (... akşam güneş batmaya doğru sağ salim evime vardım.) (QA2, 52).

keşqurım: QÄTS'de *keş* “havanın karardığı vakit, akşam” (QÄTS7, 739), *keşqurım*, *keşqurım* ve *keşkiğurım* “akşama doğru” şeklinde açıklanmıştır (QÄTS8, 7-8). Eserlerdeki kullanımı şöyledir:

Äldeqalay keşqurım töbe basında, tas üstinde otırınqırıp qalğan yeken, – ömir boyı otırıp kele jatqan tas, – segizközi sıqrıp jatıp qaldı. (Bir akşam tepenin başında, taş üstünde fazla oturakalmış – ömrü boyunca oturageldiği taş – kuyruk sokumunda ağrı hissedince yorgan döşek yattı.) (K, 89).

ımırt üyirile: QÄTS'de ımırt “güneşin battığı andan ufukta görülen kızılığın dağıldığı ana kadarki zaman dilimi”, ımırt jabıldı / tüsti / üyirildi “karanlık çöktü, hiçbir şey görünmez oldu” şeklinde açıklanmıştır. *ımırt* kelimesinin türevleri olan ımırttatıp, ımırtşılap “ımırt vaktinde, akşamleyin” sözcükleri de kullanılmaktadır. Ayrıca coğrafi terimler olarak ımırt ve *tañsäri* sözcüklerinin “gün batımı ve gün doğumunda atmosferde görülen optik olgu; gündüz aydınlığından gece karanlığına ya da tam tersine geçme olgusu” anlamında kullanıldığı görülmektedir (QÄTS15, 654). “Güneşin batmasıyla ufukta oluşan gurup renginin hâkim olduğu an, gurup vakti” diyebileceğimiz bu zaman ölçüsü eserlerde şu şekilde tespit edilmiştir:

Tım qattı jüre almaymız, aralıq ta äjeptäwir, bir köş jer, neşe toqtap, at jalın quşqan orısımdı miypazdap, ımırt üyirile awıldın şetine ilindik... (Çok hızlı gidemiyoruz, ama mesafe bayağı var; kaç defa durup atın boynuna yatmış Rus'u yokladım, doğrulttum; gurup vakti köye ayak bastık...) (OT, 206).

alakewim: QÄTS'de *alagewim* ve *alakewim* “1) sabah güneş ışığının zayıf olduğu, ortalığı tam aydınlatmadığı vakit; 2) güneş battığındaki havanın tam kararmadığı zaman” şeklinde verilmiştir (QÄTS1, 342, 347). *Kewim* “karanlığın çöktüğü, ımırt vakti”, *kewim tarta* “karanlık olur olmaz, karanlık çökünce” (QÄTS7, 738). Aşağıdaki örnekte de *alakewim* sözcüğünün güneşin yuvasına çekilmeye ve havanın kararmaya başladığı anı, alaca karanlığı ifade ettiği anlaşılmaktadır:

Keşine, alakewim tüser-tüsposten tınışım ketti. (Akşam, alaca karanlık olur olmaz huzurum kaçtı.) (QA2, 81).

keşki alakewimde: “Güneşin battığı andan hemen sonraki yarı karanlık an, akşam alaca karanlığı” demektir. Eserlerde şu şekilde geçmektedir:

Keşki alakewimde kelip túsken top attını tanımasa da qol quwsırıp qarsı aldı. (Akşamın alaca karanlığında gelerek atlarından inen bir grup insanı tanımasa da saygılı bir şekilde karşıladı.) (K, 17).

alakölenke: “1) havanın kararmaya başladığı an, akşam; 2) sabah ortalığın tam aydınlanmadığı an” (QÄTS1, 347-348). *Ala* (ala, alaca) ve *kölenke* (gölge) olmak üzere iki sözcüğün birleşmesinden oluşan bu birleşik sözcüğün, *alakewim* sözcüğünün eş anlamlısı olduğu görülmektedir. İncelenen eserlerde *alakölenke* sözcüğünün “akşam alaca karanlığı» anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Ras, keş bolatın. Alakölenke. (Doğru, akşam vaktiydi. Alaca karanlık.) (QA1, 110).

keşki alakölenkede: *alakölenke* sözcüğünün birinci anlamı olan “havanın kararmaya başladığı an, akşam” ile aynı olup *keşki* sözcüğüyle “akşam alaca karanlığı» anlamı pekiştirilmektedir:

Jılına bir ret – özi aındawsız, oqıs qazağa uşırağan qahtar ayınuñ on jetinşi küni, keşki alakölenkede, Kunstkameranıñ astınğı, qoymalı böliginde yeles-süldesi közge körinedi... (Yılda bir kez, kendisinin hiç beklenmedik anda ölümle yüzleştiği Ocak ayının on yedinci günü, akşamın alaca karanlığında, Kunstkamera Müzesi'nin alt katındaki depo kısmında hayaleti görülür.) (KBTT, 252).

ıjir: “Güneşin battığı, havanın kararmaya başladığı zaman, alaca karanlık”, *ıjirdiñ soñın ala* “karanlık iyice çökerken”, *ıjir qarañğısında* “akşamleyin, karanlık çöktüğünde”, *ıjir tüsti* “akşam olup insanların evlerine çekileceği vakit geldi”, *ıjir* sözcüğünün türevi olan *ıjirlet* – ise “güneş batıp hava kararmaya başlarken hedef yere ulaşmak” ifadeleri yer almaktadır (QÄTS15, 718-719). Eserlerdeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

İjirden yel jatqansa atamnan ärqiylı ängimeler suraymın, – yeskilikti söz, bağızi xiykayalar. (Alaca karanlıktan herkesin uykuya daldığı ana dek dedemden çeşitli hikâyeler, eskilerden kalma sözler, öyküler anlatmasını istiyorum.) (OT, 203).

qızıl ıjir: “İmirt olup havanın karardığı vakit” (QÄTS10, 505). “Gurup vakti beliren kızılığın henüz dağılmadığı, ufkun gurup rengine büründüğü vakit, gurup vakti” şeklinde açıklayabileceğimiz *qızıl ıjir* ifadesinin eserdeki kullanımı şöyledir:

Jumbağ meymandı qızıl ıjirde qonaq üyge tüsirgen. (Gizemli misafiri gurup vakti konukların ağırlandığı eve almıştı.) (KBTT, 212).

qas qarayuw: QÄTS'de *qas qaraydı* ifadesi “güneş battı, karanlık çöktü” olarak açıklanmıştır. Benzer şekilde *qas qarayıp, kün battı (tün boldı)* “koyu karanlık çöktü, karanlık gece oldu”, *qas qarayıp, ımırt jabıldı / boldı* “güneş battı, karanlık çöktü” ifadeleri de yer almaktadır (QÄTS9, 413). Havanın iyice karardığı akşam vaktini bildiren *qas qarayuw* ifadesinin eserdeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Qas qarayıp, seloğa energiya beretin jiljimalı stantsiya tarıday iske qosılıp, üy işi elektr nurına somğan kezde... (Karanlık çöküp köye elektrik sağlayan portatif istasyon gürültüyle çalışarak evin içi elektrik ışığıyla dolduğu zaman...) (K, 75).

qara keş: Akşam karanlığının çöktüğü andan gecenin başladığı ana kadarki zaman dilimi, akşam karanlığı. Eserlerdeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Alğaşqı qan maydannan soñ birjola küş alğan Marat öziniñ qudayı körşisin tañ azannan qara keşke deyin andıp otırıp, *künine tim qursa bir ret sabap aluwdı ädetke aynaldırdı.* (İlk kanlı savaştan sonra nihai gücüne erişen Marat, ahretlik komşusunu sabahın köründen akşamın karanlığına dek gözetleyerek günde hiç değİlse bir kez hırpalamay İadet edindi.) (UJ, 233).

yel ayağı basılıw: QÄTS'de *yel ayağı basıldı* ifadesi “hareketlilik sona erdi, ortalık sessizleşti” şeklinde açıklanmıştır. Sözlükte örnek olarak *jurt ayağı basıldı* biçimi de verilmiştir (QÄTS5, 208; QÄTS6, 579). Gece olup karanlık çöktükten sonra dışarıda kimsenin kalmadığı, etrafın sessizleştiği, herkesin evine çekildiği, gecenin başlangıcı olan zaman dilimidir. Eserdeki kullanımı şöyledir:

“*Tezirek jataqxanağa qaytsa, yel ayağı basılmay turğanda jetip alsa...*” – *dep oyladı.* (“Bir an önce yurda dönse, gecenin karanlığına kalmadan varsa...” diye düşündü.) (QA1, 106).

yel orınğa otırğan kez: QÄTS'de *yel orınğa otıra* ve *yel orınğa otırğan kez* ifadeleri “akşam olunca, karanlık çökünce, ışıklar yanmaya başlayınca, etraf sakinleşince” şeklinde açıklanmıştır (QÄTS5, 216; QÄTS12, 20). “Akşam olup insanların evlerine çekildikleri vakit, gecenin başlangıç vakti” diyebileceğimiz bir zaman dilimidir. Eserlerdeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Yel orınğa jara otırğan kez. (İnsanların evlerine yeni çekildikleri gece vakti.) (QA2, 55).

tün ortası: “Gecenin ortası, ilerlemiş saati” (QÄTS14, 491). “Güneşin battığı andan sabah güneş doğana kadarki zaman diliminin tam ortası, gece yarısı” şeklinde de açıklanabilir bu ifadenin kullanımı şu cümlede saptanmıştır:

Odan tün ortasında, odan tañ ata. (Sonra gece yarısında, sonra şafak sökerken.) (KBTT, 250).

tün ortası awğanda: “Vakit gece yarısını geçtikten sonra, saatler gece yarısını geçince, saatin gece yarısını geçtiği vakit” olarak açıklanabilecek ifadenin eserlerde şu kullanımına rastlanmıştır:

Tün ortası awğanda mezgilsiz telefon soğılğan. (Saat gece yarısını geçtiğinde zamansız telefon çalması.) (QA2, 30).

tün uzaqta: QÄTS'de *tün uzaqqa* biçiminin yanı sıra *tün balasında / balasına, tün / tüni boyı, tün uzın* ve *uzaqtı tün* ifadelerine de yer verilerek anlamları “gece boyu, bütün gece” olarak açıklanmıştır (QÄTS14, 490, 491, 682). İncelenen eserlerde *tün uzaqta* biçimindeki kullanımı tespit edilmiştir:

... *kinä, qılmısım bar dep bilgen barlıq jurtt tün uzaqta* tübimen köterilip, *attısı – atpen, at jetektep, tüyelisi – tüyemen, tüye jetektep, tim-tıraqay qaşıptı...* (Suçum var diye düşünen herkes

gece boyu hazırlanıp atı olan atla, atı çekerek götürmüş, devesi olan deveyle, deveyi çekerek götürmüş, çil yavrusu gibi dağılmış ...) (KBTT, 249).

uzınsarı: Kışın sonu, baharın başına denk gelen, gün ile gecenin eşitlendiğinden sonraki günlerin uzamaya başladığı zaman dilimidir.¹⁸

Soğım yeti bituwge taqağanda, uzınsarıda qaqağın köterdik. (Soğım¹⁹ eti bitmeye yaklaştığında, kışın sonunda kapağını açtık.) (KX, 202).

uzaqtı kün: "Gün boyu, gün boyunca, bütün gün" (QÄTS14, 682). Sözlükte ayrıca *küni / kün boyı / boyına* "sabahtan akşama kadar", *künuzaq, künuzaqqa, künuzaqtı, künuzın, künuzınğa* "gün boyu" ifadelerine yer verilmiştir (QÄTS8, 524).

Jası ülken dep... joq, qol uşın berer dep, uzaqtı kün töbesinde oynattı. (Yaşı büyük diye... hayır, yardım elini uzatır diye gün boyunca tepesinde oynattı.) (N, 179).

payğambar jası: QÄTS'de *payğambardıñ jasına kelgen* "yaşı 63'ü geçen, aksakal yaşına gelen" ifadesine yer verilmiştir (QÄTS12, 272). Kazak Türkçesinde *payğambar* (Farsça *peygamber*), genellikle Hz. Muhammed'i kasteden bir kelimedir. Hz. Muhammed'in vefat yaşı olan 63 yaşından sonra Ahmet Yesevi'nin de dünya hayatından uzaklaştığı, inzivaya çekildiği bilinmektedir. Yaşı 60'ını geçmiş insanlar söz konusu olduğunda başvurulan ifadelerden biridir. Türkiye Türkçesine "peygamber yaşı, 60'lı yaşlar" olarak çevrilebilecek ifadenin eserlerde tespit edilen kullanım şekli aşağıdaki gibidir:

Payğambar jasına jetken soñ tüngi jumısqa köşkem. (Yaşım 60'ı geçince gece çalışmalarına geçmiştim.) (QA2, 6).

müşel: *Müşel* veya *müşel jas*, eski takvime göre insan yaşının her 12 yıldan sonraki evresini bildirir: 13, 25, 37, 49 gibi (QÄTS11, 399). 12 hayvanlı Türk takvimine göre her yıl bir hayvan ismini taşır ve bu yıl hesaplama yöntemi her 12 yılda bir yenilenir. İnsan yaşını belirtmek için de *bir müşel* yani 13 yaş, *yeki müşel* (iki müşel) 25 yaş, *üş müşel* (üç müşel) 37 yaş, *tört müşel* (dört müşel) 49 yaş, *bes müşel* (beş müşel) 61 yaş şeklinde ifadeler kullanılır. Taranan eserlerde aşağıdaki gibi kullanım biçimlerine rastlanmıştır:

Men, jasım müşelge tolmağan, özimnen ülken multığımdı qos qolday joğarı köterip, maltığıp äreñ öter yedim. (On üç yaşıma daha girmemiş ben, kendimden büyük tüfeğimi ellerimle yukarı kaldırarak bata çıka zor geçerdim.) (JŞB, 136).

İnsanlar yaş bakımından karşılaştırıldığında *bir müşel* ifadesi 12 yılı / yaşı karşılamaktadır. Sözelimi, *menen bir müşel ülken* (benden 12 yaş büyük), *aramızda bir müşel bar* (aramızda 12 yaş fark var) gibi:

18 Gülsinay İsayeva, "Uzınsarı", 2016, <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=35999> [Erişim tarihi: 17.06.2020].

19 Kışın kesmek üzere besiyi alınmış, semiz mal; kışın yenmek üzere kesilen hayvan.

Budan tuwra bir müşel kişi bolatın. On jetide. (Bundan tam on iki yaş küçük idi. On yedisinde.) (QA1,123)

iyt jılı: Eski Kazak takvimine göre on birinci yıl (QÄTS7, 361). Güneş yılının esas alındığı 12 hayvanlı eski Türk takvimine göre, tavuk yılından sonra domuz yılından önce gelen yıl, köpek yılıdır.

Yeskişe qara iyt jılıñın soñı, jaña sanat boyınşa, 1923 jıldın bası – qırawlı qıs, qañtar yeken. (Eski adıyla siyah köpek yılının sonu, yeni takvime göre 1923 yılının başı, kırağılı kış günleri, Ocak ayıymış.) (KBTT, 241).

meşin jılı: Koyun yılından sonra tavuk yılından önce gelen, *müşel* hesaplamada dokuzuncu yıldır (QÄTS11, 220). 12 hayvanlı takvime göre maymun yılıdır.

2004, yejelgi türük-qıpşaq yesebimen 123-meşin jılı... (2004, eski Türk-Kıpçak yıl hesaplamasına göre 123 maymun yılı...) (QA2, 92).

qoyan jılı: Pars yılından sonra balık yılından önce gelen, 12 yılda bir tekrar eden *müşel* hesaplamada dördüncü yılın adıdır (QÄTS10, 166). 12 hayvanlı takvime göre tavşan yılıdır.

1891, qoyan jılğı köktem yedi. (1891, tavşan yılının baharı idi.) (KBTT, 164).

täwlik boyı: QÄTS'de *täwlik* “gece ile gündüzün de hesaplanmasıyla birlikte uzunluğu 24 saate denk gelen zaman dilimidir” (QÄTS14, 75). Eserlerde *täwlik boyı* “24 saat boyunca” şeklindeki kullanımı saptanmıştır:

Yertenine täwlik boyı buwlığıp turğan bitew üyşiktin kiyiz qaptalğan kişkentay yesigin aşıp, kesik bastı miypazday qarap, işin toltıra, sırtın sılay tağı da tuzğa böktirdi. (Ertesi gün, 24 saat boyunca kapalı kalan kulübenin keçeyle kaplı küçük kapısını açarak kesik başı yokladı, içini doldurup dışını sıvazlayıp tekrar tuzun içine gömdü.) (KBTT, 229).

Yukarıda verilen zaman ölçü birimlerinin dışında Kazak Türkçesinin zaman ölçüleri ile ilgili söz varlığı şu şekildedir:

Saniye anlamını karşılayan ve vücut uzuvlarının hareketleri esas alınmak suretiyle yapılanlar: *qas qağım, kirpik / qabaq qaqqanşa, közdi aşıp jumğanşa, demniñ arasında, taban awzında*; dakika ve saat anlamını karşılayanlar: *şay qaynatım* vd.²⁰; *qas qaqqanşa, qas pen közdin arasında, äw degenşe*²¹; *yelen-alañ, qulaniyek, qulqın säri, tañ bozara, tañ biline, tañ ata, kün qızara, kün qıza, tüske jaqm, köleñke bası uzara, kün bata, apaq-sapaq, aqşam, aqşam jamıray, bey uwaqtı, tün qarañğısı, ay tuwa, juldız söne* vd.²²; *namazdıger, quptan, şiyrek, besin maxal, saxar, jarım* vd.²³; *kün kökjiyekten köterilgen mezigil, künnin orta mezigili, kün yenkeygen mezigil, kün uyasına bata*

20 Ä. Bolğanbayev, *Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası*, Mektep, Almatı 1988, s. 25.

21 Ä. Isqaqov, *Qazirgi Qazaq Tili. Morfologiya*, Ana Tili, Almatı 1991, s. 192.

22 S. Kenjeaxmetov, “Uwaqtı Anıqtaw Belgileri”, *Qazaqstan Mektebi*, 6, (Almatı 1996), s. 54.

23 A. Q. Turışev, “Mäşhür Jüsip Köpeyev Şığarmalarının Etnomädeniy Negizderi”, *Ölketanuw*, 1, (Pavlodar 2005), s. 146.

bastağan mezgil, tün mezgili vd.²⁴; *tañ, sötke, juma, ay, kündiz-tüni, yeretñ, aqşam, yeretñdi-keş, şarşı tüs, bugün, biyil, namazşam, kewgim, quptan uwaqıtı, bılır, jazğıturğı, bürsigünge, küzgiturım, küzdiğünü, ulı besin, kişi besin, qulama besin, qoja besin, ayna besin, alañ-yelen, alagöbe, qulan säri, tañ sız beruw, tañ atqanda, tañ qulaniyektengende, tañ bozarıp atqanda, tañ simiri, yerewil tañ, kögala tañ, rawan tañ, siyr säske, yerte säske, qan säske, jarım tün, ımırt jabıla, tañ säske, ilki* vd.²⁵; *şañqay tüs, anıq tüs, talma tüs*²⁶; *tal tüs, tapay tal tüs, tapaday tal tüs, tapiya tal tüs, tañday tal tüs, şañqay tal tüs, talıqsığan tal tüs, talma tal tüs*²⁷; *sawın / sawım, börte, säske maxal, ulı säske, biysağat kün, keş batqanda, jatar mezgil*²⁸; *alagöbe, alagöbeden, alagöbeñ* (QÄTS1, 343); *äwdemde* (QÄTS2, 502); *besin awdı, besin yenkeydi, besindi, kişi besindi, besindik* (QÄTS3, 298); *yekindik, yekindilik, yekinti, yekindi şeninde, yekindi yenkeydi* (QÄTS5, 201); *jeti qarañğı tün, jeti toqsan, jeti tünde, jeti tün içinde* (QÄTS6, 395, 396); *namazdıger kezinde, kün batar kezde, yeki keştiñ arasında, keş awa, keş bata, keş tüse, tün ortası kezinde, keşki zawal şaq* (QÄTS7, 526, 739, 750); *ala köbeñ, köbeñ qarañğı, tañ ala köbeñ tarttı, tañ ala köbeñdendi, köz baylandı, köleñke basım uzarttı, qara köleñke, qara köleñke tarttı, kün joqta, kün keşkirdi, kün köterildi, kün quladı, kün qıza, kün töbeden awdı / ketti, kün qıyamğa bardı, küni yeretñ, qırıq kün şilde* (QÄTS8, 160, 179, 268, 269, 488, 489, 491, 492, 499, 501); *qas qaqqanday, qas qağım arasında / sätte / uwaqıtta, qas qağımında, qas qağım sät, qas pen közdin arasında, qatın besin / besindik* (QÄTS9, 86, 412, 413, 475); *qurıq boyı köterildi* (QÄTS10, 429); *sarşa besin, sarı besin, sarı säske* (QÄTS12, 704, 709, 711); *bir / bir-aq sätte, sättik, bir sättik, tañ sızat berdi, tañ qılañ bergen kezde / saz bergenşe, tañ qılıya* (QÄTS13, 92, 95, 96, 465, 696); *siyr tüs, ulı tüs* (QÄTS14, 509, 720); *şay qaynatım uwaqıt* (QÄTS15, 195) vd.

L. O. Asqar, doktora tezinde bir gün içerisindeki zaman dilimlerini gruplar hâlinde ele alarak araştırmıştır: 1. Tabiat olayları esas alınarak yapılan ölçüler: *tañ şapağı, kün şığarda, şolpan tuwğanda, juldız tolganda, juldız söne*; 2. Dinî âdetler esas alınarak yapılan ölçüler: *azanda, besin, ulı besin, kişi besin, yekindi, namazdıger, namazşam, qutpan* vd.; 3. İnsan hareketleri, davranışları ve çevreyi algılama esas alınarak yapılan ölçüler: *yel jatar kez, köz baylanğan kez, qatın besin, kün jambasqa kele, köz baylana, qas qaraydı, şam jağa, yel orınğa otıra, yel jatar-jatpasta, yel jata, jurt közi uyqığa tirele, bir uyıqtap oyanğan şaq, tañğa bir uyqı qalğanda* vd.; 4. Deve, sığır ve davarla ilgili ölçüler: *qozı tüs, siyr säske, biye baylar kez, tayday tal tüs, mal qoralana* vd.; 5. Hayvanlarla ilgili ölçüler: *torğay şırıladağanda, quzğın säri, tañ qulaniyektengende, qulan säri* vd.²⁹

24 Ä. Quralulu, *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Anıqtamalığı*, Sözdik-Slovar', Almatı 2001, s. 112.

25 R. T. Sabırxanova, M.-J. Köpeyev *Şığarmalarında Metrologiyalıq Leksika (Xalıq Ölşemi men Numerativter)*, s. 25-30.

26 N. Uwäliyev, *Frazeologiya jäne Tildik Norma*, Respublikalıq Baspa Kabineti, Almatı 1998, s. 34.

27 L. O. Asqar, *Qazaq Tilindegi Täwlik Kezeñderi Atawları*, Doktora Tezi Özeti (Avtoreferat), Almatı 2005, s. 18.

28 A. Q. Turışev, *Mäşhür Jüsip Şığarmalarında Metrologiyalıq Terminder*, Kerekuw, Pavlodar 2008, s. 79-90.

29 L. O. Asqar, *Qazaq Tilindegi Täwlik Kezeñderi Atawları*, s. 14.

2. Uzaklık Ölçü Adları

şaqırım: 1.000 metreye denk gelen uzaklık ölçüsüdür.³⁰ QÄTS'de şaqırım “1.000 metreye eşit bir halk ölçü birimi, kilometre” (QÄTS15, 212). Çok yaygın bir kullanıma sahip bu ifade eserlerde şu şekilde geçmektedir:

Ja-lamanıñ ortalıq qonısı Münjik pen orısqa qarağan Qobdanıñ arası – jüz on şaqırım. (Ja-lama'nın merkez karargâhı Münjik ile Ruslara bağlı Kobda'nın arası jüz on kilometre.) (KBTT, 229).

Awıl irgesinen jılıp ağatın kişkene özendi örlep, jar jağalap, şiy boylap jüre beredi; älde bir kezde ğana, awıldan üş, tört, keyde bes-altı şaqırım uzap ketkenin anğarıp, kerı burıladı. (Köyün yanından geçen küçük dereden yukarı çıkarak kıyı boyunca sorguç otları arasından yürümeye devam ediyor; bir süre sonra köyden üç, dört, bazen de beş-altı kilometre uzaklaştığını farkedince geri dönüyor.) (K, 72).

Mına, tört-bes mın şaqırım aralıq – qaptağan qazaq. (Şu dört-beş bin kilometrelik ara, kalabalık Kazaklarla meskündür.) (KBTT, 213).

köş jer: Göç yolunu esas alan bir uzaklık ölçüsüdür.³¹ “Göç yolu boyunca ölçülen mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi”, “bir yerden başka bir yere göç ederken alınan mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimidir” (QÄTS8, 388; QÄTS6, 356). “Merhale, bir menzillik mesafe, bir konaklık mesafe, bir günlük yol” şeklinde açıklanabilir uzaktır. Aşağıdaki gibi kullanımı tespit edilmiştir:

Töñjirek tügel öli. Neşe köş jerde tamşı suw joq. (Etraf tamamen ölü. Kaç menzillik mesafede bir damla su yok.) (KBTT, 234).

bir köş: “Göç etmek üzere yola çıkan kervanın durmadan alacağı mesafe kadar” şeklinde açıklanabilecek bir uzaklık bildiren ölçü adıdır. Tıpkı *köş jer* gibi “bir menzillik mesafe, bir konaklık mesafe, bir günlük yol” da diyebileceğimiz bu ifadenin eserlerde tespit edilen kullanım şekli şöyledir:

Bükil şığıs bet – keñ anğar, taw yeteginiñ qozı köş jerge deyin şarlap, odan arı jele-jortıp bir köş uzap, yeşqanday belgi, nısan tappay bos oraldı. (Bütün doğu tarafı, geniş alanı, dağ eteğinin altı-yedi kilometre kadarlık yerini dolaştı, daha da öteye koşturarak bir menzillik mesafe kadar uzaklaştı, ne bir iz ne bir işaret bulabildi ve eli boş geri döndü.) (KBTT, 216).

yeki köş şaması: “İki menzillik yol mesafesi, iki konaklık mesafe, iki günlük yol kadar” şeklinde açıklanabilir. Tespit edilen kullanım biçimi şöyledir:

Ja-lama Qobdadan yeki köş şamasındağı Münjik degen jerden jaña astananıñ ornın belgiledi. (Ja-lama, Kobda'dan iki konaklık mesafedeki Münjik diye bir yerde yeni payitahtın yerini işaretledi.) (KBTT, 203).

30 Ä. Quralulı, *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*, s. 335.

31 Age., s. 333.

qozıköş jer: “Yaklaşık 6-7 kilometre mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi; kuzuların yayılarak gidebileceği kadar uzaklık” (QÄTS6, 357; QÄTS8, 388). Buna benzer şekilde *qoy örisindey jer* “çok uzak olmayan, yakın yer” (QÄTS9, 664) ifadesi de koyunların otladığı mera kadar uzaklık için kullanılır. *Tüye köş jer* “yaklaşık 50 kilometre mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi” (QÄTS, 360), göç sırasında devenin alabileceği mesafeyi kastetmektedir. “Pek uzak olmayan, yakın yer” şeklinde çevirebileceğimiz *qozıköş jer* ifadesine şu cümlede rastlanmıştır:

Almatının künbatis betinde, qala şeginen qozıköş jerde Rahman-Ata awılı bar. (Almatı'nın batı yönünde, şehrin bu ucundan pek uzak olmayan yerde Rahman Ata köyü var.) (UJ, 214).

köş boyı: Göç etmekte olan kervanın gidebileceği yer kadar mesafeyi ifade etmek için kullanılır. Uzun mesafeyi bildiren *köş boyı* ifadesinin mecazi anlamıyla kullanımı tespit edilmiştir:

Osi bölimde birge jumstaytın, munumen qatar bastap, köş boyı ozıp ketken Ağa ğilmiy qızimetker dâris ötkizip jürgen. (Bu bölümde beraber çalıştığı, bununla aynı zamanda başlayan, ama epey ilerleyen kıdemli araştırmacı bilim adamı ders veriyordu.) (QA1, 108).

oq boyı: Holov'a göre, *Babürname*'de de sıkça geçen *oq boyı* ifadesinin tam olarak nasıl bir mesafeyi veya uzunluğu karşıladığını söylemek güçtür. Çünkü bu birçok faktöre bağlı olarak değişebilmektedir. Sadağın yapısı ve kalitesi, okçunun gücü, okun dengeleyicisi, kiriş ve kirişin gerginliği, rüzgârın yönü ve hızı gibi etkenler göz önünde bulundurulurken bu mesafenin yaklaşık 60-70 metre olduğu tahmin edilebilir.³² QÄTS'de yer alan *oq atım / jeter jer* ifadesi “sadak oku veya tüfek mermisinin ulaştığı yere kadarki mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi” olarak açıklanmıştır. Bu ifadenin zıddı olarak ise *oq jetpes jer* ifadesine yer verilmiştir (QÄTS2, 134; QÄTS6, 358, 382). *Oq boyı* “çok yakın, okun ulaşabildiği uzaklık”³³. “Ok boyu, menzil, ok menzili” diyebileceğimiz *oq boyı* ifadesinin tespit ettiğimiz cümledeki kullanımı şöyledir:

Bul tusta ağın bayaw, arna keñ – oq boyı, yeki qabaq jatağan kök şım... (Burada suyun akışı zayıf, dere yatağı geniş, ok menzili kadar, iki yakası kısacık yeşil çimenlik...) (JŞB, 137).

şılбір boyı: “Uzaklığı, uzunluğu yuların uzunluğu kadar”; şılбір “atı bir yere bağlamak veya çekerek yürütmek için başlığına veyahut tasmaına bağlanan, kıldan yapılmış ince ip, enli kayış”, şılбір tastam / tastarlıq (jer) “yuların bırakılabileceği kadarki mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi” ve “çok yakın mesafe” (QÄTS15, 546; QÄTS6, 360). Şılбір boyı, yular uzunluğu kadar çok yakın, 5-6 metreye denk gelen mesafedir.

arqan boyı: “Bir top organın uzunluğu kadar mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimidir” (QÄTS1, 619). Türkiye Türkçesine “organ uzunluğu kadar mesafe” şeklinde çevrilebilecek *arqan boyı* ve “kısacık mesafe” demek olan şılбір boyı ifadelerine şu cümlede rastlanmıştır:

Kisi jaylap basıp, budan qanşama zaman – basqa ğasır... tuwra qırıq yeki jil burın jete almay ketken şılбір boyı, arqan boyı, nebâri jiyırma-otız, eluw-ılpıs qadam jerdi jalğız özi jürip ötti.

32 M. Ş. Holov, “Kniga ‘Babur-name’ Kak Metrologičeskiy İstočnik”, *Nauka ta naukoznavstvo*, S 1, (Ukrayna 2008), s. 123.

33 Ä. Quralulı, *Qazaq Dästürlü Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*, s. 334.

(Kişi yavaşça adımlayarak bundan nice zaman önce, başka asır (sanki)... tam kırk iki yıl önce erişemediği kısacık, birkaç metrelik, sadece yirmi-otuz, elli-altmış adımlık yeri tek başına yürüyerek geçti.) (QA1, 110).

köz körim (jer): QÄTS'de *közkörüm* “1) gözün alabileceği kadar mesafe; 2) sabah olunca etrafın aydınlanarak iyi görüldüğü vakit”, *közkörüm jer* “çıplak gözle bakınca görülebilen mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi», *köz jeter / şalım jer* ve *köz jetetin jer* ifadeleri “gözle görülebilen mesafe, çıplak gözle bakınca görülebilecek kadar uzaklık» şeklinde açıklanmıştır. Bunun tam zıddı niteliğinde olan *köz jetpes*, *köz jetkisiz*, *köz jetpeytin*, *köz körmes (qulaq yestimes)* ifadeleri “çok uzak, gözle görülemeyen” şeklinde izah edilmiştir (QÄTS8, 217, 189, 190; QÄTS6, 356, 381, 391). “Çıplak gözle görülebilen, seçilebilen yer, göz erimi uzaklık, göz erimi, ufuk” anlamında kullanılan bu ifade eserlerde şu şekilde geçmektedir:

Ädetinşe, *kezdesuwge qamsız kelgen äskerbasını amanatqa ustaydı da, qasındağı qırıq kisimen Ja-lamanı yetekte, köz körim jerde turğan ordasına qaray jüredi.* (Her zamanki gibi, görüşmeye hiçbir tehlikeyi sezmeksizin gelen askerbaşını rehin alır ve yanındaki kırk kişi ile birlikte Jalamanın dağ eteği, köz erimindeki karargâhına doğru yürür.) (KBT, 230).

... *keybir topraqtı yetek köz körim jerge deyin jasıl alqapqa aynalğan.* (... dağın bazı toprak etekleri köz erimi uzaklığına kadar yeşil alana dönüşmüştü.) (KBT, 235).

Taypağlan küreñ qasqa jorğanı üstinde öni bozarıp, ünsiz, äri jaysız kele jatқан Sultanmahmut awıldan köz körim uzap şıqqan soñ, uyqıdan oyanğanday selt yetip tizgin jiydi da, atına qamşı bastı. (Koyu kahverengi, alnı akıtmalı rahvan atın üzerinde çehresi atmış, sessiz ve keyifsiz oturan Sultanmahmut, köyden köz erimi uzaklaşınca uykusundan uyanmış gibi yerinden sıçradı ve dizgini çekerek atını kamçıladi.) (N, 179).

äwdem jer: “Yakın mesafe için kullanılan bir ifadedir”³⁴. QÄTS'ye göre äwdemjer “sesin işitilebileceği kadarki mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimidir” ve äw derlik / degen jer “sesin işitilebileceği kadarki mesafe” (QÄTS2, 502). *Bir äwdemjer* “halk ölçümünde sesin duyulmadığı mesafelerden birini bildiren uzaklık” (QÄTS4, 142). Kazakçada äw “çağırarak, cevap vermek anlamında bir seslenme nidasıdır” (QÄTS2, 502). Dolayısıyla äwdem jer ifadesinin, äw deyince işitilecek kadar yakın bir mesafe için kullanıldığını söylemek doğru olacaktır:

Awıl irgesine, äwdem jerge aparıp üye beredi yeken. (Köyün bir kenarına, yakın mesafeye götürerek yağmayı sürdürüyormüş.) (KBT, 231).

Äwdem jerdegi qaraşa üydiñ aldında mal soyılıp, jalşı jigitter, qızımetşi äyelder küybendep jür. (Çok yakın yerdeki sade bir çadır evin önünde hayvan kesilmiş, hizmetçi gençler ile hizmetçi kadınlar meşgul görünüyorlar.) (N, 174).

äwdem: İncelenen eserlerde äwdem jer öbeğiyle aynı anlamda kullanılan äwdem ifadesine rastlanmıştır:

34 Age., s. 332.

Yağni, tömengi jol – äwdem qiyılısta qızıl jandı. (Demek aşağıdaki yolda, yakın mesafedeki kavşakta kırmızı yandı.) (QA1, 104).

dawıs yestilmes şama: Seslenince sesin işitilmediği bir uzaklığı ifade etmek için kullanılmaktadır. Eserlerdeki kullanım biçimi şu şekildedir:

Ja-lamanıñ işaratımen şerikter dawıs yestilmes şamağa awlaqtadı. (Ja-lama'nın işaret etmesiyle askerler sesin duyulamayacağı kadar bir mesafeye uzaklaştılar.) (KBTT, 242).

qol sozım: QÄTS'de *qol sozım jer* "elin ulaşacağı, yeteceği kadar çok yakın yer" şeklinde açıklanmıştır (QÄTS6, 357). "Uzatılan elin erişeceği kadar bir mesafe, el erimi" diyebileceğimiz bu ifade şu cümlede tespit edilmiştir:

Mine! – dedi Sarjan, araları qol sozımnan alısıraq, betin törge berip qatar turğan... (İşte! dedi Sarjan, araları el eriminden birazcık uzak, yüzünü başköşeye çevirip yan yana duran...) (QA2, 71).

qol usınım: "Eli uzatınca erişilecek uzaklık, çok yakın, el erimi" demek olan bu ifadenin eserlerdeki kullanımı şu şekildedir:

Tas – astı, tört qırlay, sandıqtap qalağan, kisi boyı qol usınım şombal tuğır... (Taş, alt kısmı dört köşeli, sandık biçiminde, insan boyu yüksekliğinde, el erimi mesafede koca heykel temeli.) (QA1, 100).

iyt arqası qıyan: QÄTS'de *iyt arqası qıyan, iytqıyan ve iyt ölgen jer* ifadelerinin anlamı "çok uzak, kör itin öldüğü yer, bir yerin ucu" şeklinde verilmiştir (QÄTS7, 370, 379, 363).

Qayın sinlim osında turatın yedi, küyewi qaytı bolıp, bizdiñ aqsaqal jüre almaydı, topırağına ülgermedik, meni jibergenı goy, iyt arqası qıyannan. (Görümcem burada yaşıyor, kocası vefat etti; bizim aksakal yürüyemediğinden cenazesine yetişemedik, beni gönderdi kör itin öldüğü yerden.) (N, 164).

qadam: Yürüme esnasında insanın ayakları arasındaki uzunluk, adım.³⁵ İnşaat ve sulama işlerinde adımla ölçüler yapılmış olup yaklaşık 60-70 cm'ye denk bir uzunluk ölçüsüdür.³⁶ QÄTS'de Arapça *qadam* "yürürken ayaklar arasında açılan mesafe, adım" sözcüğünün yanı sıra aynı anlamı taşıyan Türkçe *adım* sözcüğü de yer almaktadır (QÄTS1, 93). Anlamı "bir ayak atışıyla alınan mesafe, adım" olan *qadam* sözcüğünün kullanımı şu cümlelerde tespit edilmiştir:

... birew jelkeden tüygiştegendey yerkendep, jedel basıp, onşaqtı qadam attadı. (... sanki birisi ensesine vuruyormuş gibi öne doğru eğilerek hızla yürüyüp on kadar adım attı.) (QA1, 100).

Parkke yenip ülgermedi. Nebäri otız qadam jerdegi şağın parkke. (Parka girmeye yetişemedi. Yalnızca otuz adım yerdeki küçük parka.) (QA1, 105).

35 Age., s. 334.

36 E. Aqçoşqarov, "Xalıq Arasına Keñ Tarağan Bayırğı Ölşemder", *Qazaq Tili men Ädebiyeti*, S 12, (2000), s. 22.

Kisi qalt burıldı da, jaña beri ötken tusınan bes-on qadam joğarıraq şığıp, arğı betke kesip ötti. (Kişi birden durdu ve demin bu tarafa geçtiği yerden beş-on adım yukarıya çıkarak karşı tarafa geçti gitti.) (QA1, 106).

Solay qaray qadam bastı. (Oraya doğru adımladı.) (QA1, 109).

Yukarıda verilen örnekler dışında Kazak Türkçesinin uzaklık, mesafe ölçü adları ile ilgili söz varlığı şu şekildedir: *qarğa adım jer; ayşılıq, ayşılıq / altı ayşılıq jer / şalğay* (QÄTS1, 94, 186); *at ayağı / tuyağı jeter jer, at boyı, at jeterde, at jeter / jetpes jer, adım attam jer, attam jer, bir / yeki / qos / bes attam jer* (QÄTS2, 69, 70, 71, 123); *biye sawım jer, bōrikpen urup alatın jer, bōrik tastam jer* (QÄTS3, 344, 570, 573); *ayaq jeter jer, jeti dariya, jeti qabat taw üsti, jeti qırđın astında, qamşı salım jer, qurıq boyı jer, qurıq siltem / tastam / sozım jer, sūt pisirim jer, sidik şaptırım jer, tüyenin tabanı / tuyağı tüsetin jer, jūgirserñ ayağın jeter me?* (QÄTS6, 378, 394, 395, 396, 357, 358, 359, 360, 592); *iyek astı jaqın, iyek astında / astınan, iyek artım / sozımday jer* (QÄTS7, 199); *kōgen tastam, kōgen boyı, kōz uşında, kündik jer, künşilik, künşilik jer / jol, bir / qırıq qadam* (QÄTS8, 166, 195, 519, 526, 713); *qamşı boyı, qarıs (attam) jer, bir qarıs jer, qozı kōgen jer, qozı qayırım, qozı kōgenindey jer* (QÄTS9, 190, 409, 658, 659); *qulaş sozım / sozba, qurıq boyınday jer, qurıqsiltem, altı qırđın astınan, qır astında, qırıq künşilik jer* (QÄTS10, 297, 346, 429, 430, 579, 580, 613); *nayza boyı* (QÄTS11, 457); *sāskelik jer, soyısalım* (QÄTS13, 93); *tas laqtırım jer, tayaq tastam / tastamday / siltem jer, tayaq boyı, tüye köstik jer, tüstik jer / jol, tizgin boyı* (QÄTS14, 20, 29, 46) vd.

3. Uzunluk Ölçü Adları

qulaş: “1) Omuz hizasında iki yana gerilerek açılmış kollar arasındaki mesafe; 2) bu vaziyette açılmış kollar arasındaki uzunluğa denk gelen ölçü” (QÄTS10, 296). *Bir qulaş* “iki yana açılmış kollar arasındaki uzunluk” (QÄTS4, 145). *Qulaş*, yanlara açılmış kolların parmak uçları arasındaki uzunluğu bildiren ölçü birimi, kulaç.

Kespektek degen – uzındığı qulaşqa taqaw, juwandığı bilektey ğana jumır qayın. (Kespektek denilen bir kulaç kadar uzunluk, kol bileği kadar kalınlıktaki huş ağacından sopadır.) (OT, 210).

sınıq süyem: Davidoviç, *süyem*’in 18 cm’ye eşit olduğunu zikretmiştir.³⁷ QÄTS’de *süyem* “başparmak ile işaret parmağının açılmasıyla yapılan bir halk ölçüsüdür”. Bu sözcüğün türevlerinden olan *süyemde* – “süyem ile ölçmek” anlamını ifade etmektedir (QÄTS13, 401). *Süyem*, başparmak ile işaret parmağının gergin açılmasıyla oluşan ölçüdür.³⁸ *Sınıq süyem / qarıs* ise “bir süyemin dörtte üç kısmı”, “küçük, çok ufak, bir parmak eninde”, “başparmak ile işaret veya orta parmak bükülerek yapılan ölçü” (QÄTS13, 401, 521). *Sınıq süyem*, başparmak ile bükülü vaziyetteki işaret parmağının arasındaki uzaklıktır.³⁹ Anadolu ağızlarında “süyem, sere, süngüç” demek olan *süyem* sözcüğünün bir türevi olan *sınıq süyem* ifadesine şu cümlede rastlanmıştır:

37 E. A. Davidoviç, *Materialı po Metrologii Srednevekovoy Sredney Azii*, Moskva 1970, s. 119.

38 Ä. Quralulı, *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Entsiklopedialıq Sözdigi*, s. 335.

39 Age., s. 335.

Aldımen, äldeqaydan uzındığı tuwra *sınıq süyem*, *süngidey appaq iynesin suwırdı*. (Önce bir yerden, uzunluğu *süyemin* dörtte üçü uzunluğunda, mızrak gibi bembeyaz iğnesini çıkardı.) (K, 88).

şınaşaqtay: “Çok küçük, ufak” ve şınaşaқ “beş parmağın en küçüğü” (QÄTS15, 565). “Serçe parmağı kadar küçük, çok kısa” anlamında kullanılan şınaşaqtay ifadesine aşağıdaki cümlede rastlanmıştır:

Al Marat, jaña ayttıq, şınaşaqtay birdeje. (Marat ise, biraz önce dediğimiz gibi, *serçe parmağı kadar* bir şey.) (UJ, 232).

arşında-: QÄTS'de *arşın* “0,71 metreye denk gelen uzunluk ölçüsü” ve bu sözcüğün türevi olan *arşında* – “1) bir nesnenin uzunluğunu arşın ile ölçmek; 2) adımlarını geniş açarak yürümek, geniş adımlar atmak” şeklinde açıklanmıştır (QÄTS1, 674). Aşağıdaki örnekten de görüleceği üzere sözcük, tespit edilen cümlede ikinci anlamıyla kullanılmıştır:

Sodan soñ munday miymirt tirşilik, önimsiz äreketten jalıǵıp ketse kerek, şarbağın köterip, *bir-aq künde arşınday attap, yerñ soñǵı, mızǵımas şekarağa toqtadı*. (Sonra bu tekdüze hayat ve verimsiz harekettten usanmış olsa gerek, çitini kaldırdığı gibi *arşınlayarak* soluğu en uç sınır çizgisinde aldı.) (UJ, 234).

Verilen örnekler dışında genel olarak Kazak Türkçesinde kullanılan uzunluk ölçü adları şöyle sıralanabilir: *adım, qadam, kere qulaş, köş qulaş, özek qulaş, sala qulaş, qarıs qadam*⁴⁰; *kere süyem, qarıs süyem*⁴¹; *sere, sere qarıs*⁴²; *börte*⁴³; *bilem* (QÄTS4, 123); *kez* (QÄTS7, 526); *qar, qarıs, jartı qarıs, sınıq qarıs, taban qarıs* (QÄTS9, 270, 408, 409); *qulaş boyı, qırıq qulaş, qulaş qulaş, qulaştay* (QÄTS10, 297, 298); *on yeki tutam (oq, jay)* (QÄTS11, 682); *sajın* (QÄTS12, 534); *tutam, bir / bir-aq tutam* (QÄTS14, 444); *şıntaqtay* (QÄTS15, 569) vd.

4. Hacim Ölçü Adları

quşaq: QÄTS'de *quşaq* “açık kollarla göğüs arasındaki bölüm”, *bir quşaq* “açık kollarla göğüs arasına sığabilen miktarda olan”, *quşaq quşaq* “bol bol, kucak kucak, kucaklanabilecek miktarda olan” şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca *quşağına siyğanday* ifadesi de “büyük, geniş, hacimli” anlamında kullanılmaktadır (QÄTS10, 462-463; QÄTS13, 476). *Bir quşaq* “iki kolun arasını dolduracak kadar” (QÄTS4, 145). Aşağıda verilen örnekte *quşaq* sözcüğünün aynı zamanda “açık kollarla göğüs arasına sığabilen kalınlıkta olan» anlamını da ifade ettiğini görmekteyiz:

40 R. T. Sabırxanova, M.-J. Köpıyev Şıǵarmalarındaǵı Metrologiyalıq Leksika (Xalıq Ölşemi men Numerativter), s. 42.

41 A. Q. Turışev, M.-J. Köpıyev Şıǵarmalarının Etnomädeniy Leksikası. Monografiya, s. 394.

42 A. Q. Turışev, “Mäşhür Jüsip Köpıyev Şıǵarmalarının Etnomädeniy Negizderi”, Ölketauw, S 1, (Pavlodar 2005), s. 150.

43 A. Q. Turışev, Mäşhür Jüsip Şıǵarmalarındaǵı Metrologiyalıq Terminder, s. 90.

Qiyısq ağaş... Juwandığı quşaqtan astam, qojır-qojır dişi baltalap şapsa sızat tüspes berik. (Eğri ağaç... Kucağa sığmayacak kalınlıkta, pütürlü gövdesi balta vursa çatlamayacak kadar sağlam.) (QA1, 117).

qos judırıqtay: QÄTS'de *judırıqtay* “1) çokküçük, ufacık; 2) çokbüyük, kocaman” (QÄTS6, 537). “Yumruk kadar” demek olup yerine göre büyük veya küçük anlamı veren *judırıqtay* sözcüğünün *qos juduruqtay* kullanımı ise “iki yumruk büyüklüğünde, iki yumruğun birleştirilmesiyle oluşan büyüklükte, çift yumruk kadar, kocaman” anlamını ifade etmektedir:

Tek iyrembaqta ğana ösuwi mümkün, ülkendiği qos judırıqtay, sırtı dımdana tolqığan, alqızıl reñdi, hoş iyisti aport almadan köz tunadı. (Yalnızca irem bağlarında yetişebilir, büyüklüğü çift yumruk kadar, dışı nemli, hoş kokulu aport elmaları göz kamaştırıyor.) (QA1, 125).

sotıq: 100 metre karelik alanı bildiren bir ölçü birimidir.⁴⁴ Rusça yüzey ölçü birimi olan *sotka* kelimesinin Kazakçadaki şeklidir. Arazi ölçümünde kullanılan bu sözcüğün Türkiye Türkçesindeki karşılığı *ar* olup aşağıdaki gibi kullanımı tespit edilmiştir.

Qalğanı az ba? Tuwra on altı sotıq. Bäribir menen köp. Meniki nebäri on tört sotıq. (Kalanı yetmiyor mu? Tam tamına on altı ar. Yine de benimkinden büyük. Benimkisi yalnızca on dört ar.) (UJ, 230).

yeli: Parmak kalınlığında, parmak eninde bir ölçü birimidir.⁴⁵ QÄTS'de yer alan *yeli* için “uzunluğu, kalınlığı bildiren parmak ölçüsü, parmak”, *taban yeli* ifadesi için “dört parmak ile başparmağın birlikte tutulmasıyla ölçülen, kalınlık bildiren bir halk ölçü birimidir ve genellikle at *qazısının*⁴⁶ kalınlığını ifade etmede kullanılır” açıklamaları bulunmaktadır (QÄTS5, 249; QÄTS13, 584). *Bir yelidey* “parmak kalınlığında”, *bir yeli* “1) parmak kalınlığı kadar; 2) azıcık, zerre kadar” (QÄTS4, 143). *Yeki yeli* ise “iki parmak kalınlığında, iki parmak kadar” anlamındaki bir ölçü birimidir.

Janı keneresinen yeki-aq yeli tüsken qımız özinen-özi sarqılıp bitipti – ıdıs tübinde jartı tamşı joq. (Demin kenarlarından sadece iki parmak kadar inen kıymız, kendiliğinden bitivermiş, kâsenin dibinde yarım damla bile yok.) (KBT'T, 216).

şıntaq yeli: QÄTS'de *şıntaq* “1) kol ile ön kol arasındaki eklem arası; 2) eskiden Orta Asya ve Kazakistan'da yaygın kullanıma sahip olan uzunluk ölçülerinden biri, orta parmak ucundan dirseğe kadar olan aralık, dirsek” (QÄTS15, 568). *Şıntaq yeli* ise “dirsek eti kalınlığında, dirsek eti kalınlığında olan, çok ince» anlamında kullanılmaktadır. Eserde tespit edilen kullanım şekli aşağıdaki gibidir:

Kitabı... kitabıñdı aldım deydi. Qanşama dawmen, teñ jarımı qırqılıp, qalğan jarımı bar sölinen ayrılıp şıqqan, şıntaq yelige jeter-jetpes, jadaw yeñbek. (Kitabı... kitabını aldım diyor. Onca

44 Ä. Quralulı, *Qazaq Dästürli Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*, s. 335.

45 *Age.*, s. 333.

46 *Qazı*, atın yağlı kaburga kemiğinin etiyle beraber tuzlanarak bağırşağın içine yerleştirilmesiyle yapılan milli yiyecek türüdür. *Age.*, s. 128.

tartışmada tam yarısının kesilmesinden artakalan yarısının tüm inceliğini kaybettiği, ancak dirsek eti kalınlığında olan, fakir bir eser.) (QA1, 108).

japıraq: QÄTS'de *bir japıraq* “çok küçük» demektir (QÄTS6, 62). *Bir japıraq* “1) azıcık, az miktarda; 2) bir yolumluk, çok küçük boyutta olan; 3) zerre kadar” (QÄTS4, 143). Daha çok et, kâğıt gibi nesnelerin hacmini ifade etmede kullanılan bir ölçü birimidir. Türkiye Türkçesinde *lokma* sözcüğü ile karşılanabilir. Eserlerdeki kullanım şekli aşağıdaki gibidir:

Awzma uzın japıraq quyırıqmay tüsip yedi... Tağı bir-yeki japırağım aldı. (Ağzına uzun yaprak gibi kuyruk yağı gelmişti... Bir iki lokma daha aldı.) (N, 177).

qılış sırtınday: QÄTS'de *pışaq sırtınday / qırınday* “çok ince anlamındaki bir halk ölçü birimidir» açıklaması bulunmaktadır (QÄTS12, 418). “Bıçak sırtı kadar» anlamındaki söz konusu ifadeye benzer şekilde *qılış* sözcüğünün kullanımıyla *qılış sırtınday* “kılıç sırtı kadar ince, kılıç sırtı gibi” ifadesinin oluşturulduğu görülmektedir:

Qılış sırtınday ğana, juqaltan, qubaqan kitap qırıq quraw yeken. (Kılıç sırtı kadar ince, orta büyüklükteki kitap kırk parçaya dağılmış.) (JQS, 128).

Yukarıda verilen örnekler dışında Kazak Türkçesinde kullanılan hacim ve kalınlık ifade eden ölçüler şöyle sıralanabilir: *at töbelindey, barmaq, barmaq basım, barmaq / barmaqıtıj basınday, barmaq yeli, barmaqıtay, bas barmaqıtay* (QÄTS2, 74, 734, 735); *bes biyenin sabasınday* (QÄTS3, 339-340); *bilektey, bir dese, bir jartı jer* (QÄTS4, 122, 143, 144); *yeşkiniñ asığınday, yeşkidey* (QÄTS5, 485); *ultaraqıtay jer* (QÄTS6, 360); *kıyıkıtın asığınday, közkörimdik* (QÄTS8, 42, 217); *qoy asığınday* (QÄTS9, 663); *tobıqtay* (QÄTS14, 193); *şınaşaq yeli, şıntaqtay* (QÄTS15, 565, 569) vd.

5. Alan Ölçü Adları

at şaptırım: QÄTS'de *atşaptırım* “1) yaklaşık 2-3 kilometrelik mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimidir; 2) bir ucundan diğer ucuna çok büyük alanı kapsayan” ve *atşaptırım jer* “yaklaşık 2-3 kilometre uzaklıktaki yer” (QÄTS2, 131) şeklinde açıklanmıştır. *At şaptırım (jer)*, yaklaşık 3-4 kilometrelik bir mesafeyi bildiren ifadedir.⁴⁷ “Uzak yer, yaklaşık 20-25 kilometre uzaklığı bildiren bir halk ölçü birimidir” (QÄTS6, 343). Bir uzaklık ölçü birimi olan *at şaptırım* ifadesi, aşağıdaki örnekten de görüldüğü gibi alan ölçü birimi olarak da kullanılmaktadır. “At koşturacak kadar geniş, atın koşabileceği kadar büyük alan” şeklinde açıklanabilir:

Sarjannıñ şeberhanası at şaptırım körindi. (Sarjan'ın atölyesi at koşturacak kadar geniş göründü.) (QA2, 17).

Şıñırağan äsem saray. Sayası at şaptırım körinedi. (Gösterişli görkemli saray. Genişliği at koşturacak kadar görünüyor.) (QA1, 104).

47 Age., s. 332.

qunan şaptırım: 3-4 kilometre mesafe için kullanılan bir ifadedir.⁴⁸ “Yaklaşık 3-4 kilometre kadar bir yer” (QÄTS10, 346). *Qunan şaptırım jer* “yaklaşık 10-15 kilometrelik mesafeyi bildiren bir halk ölçü adıdır” (QÄTS6, 357). *Qunan*, iki yaşını geçmiş, üç yaşına girmemiş erkek at (QÄTS10, 345). Bu ifadenin at koşturacak kadar geniş alanı ifade ettiği aşağıdaki örnekte de görülmüştür:

Yeki aralıq – awmağı qunan şaptırım kökjasıl alqap. (İkisinin arası, at koşturacak kadar alana sahip yemyeşil bölge.) (QQKSA, 191).

tay şaptırım: *tay şaptırım / şaptırında jer* “tay koşarken nefes nefese kalmayacak kadar uzaklık, 5-10 kilometrelik mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimi”, “tay yarışının yapıldığı, çok uzak olmayan mesafeyi bildiren bir halk ölçü birimidir» (QÄTS6, 359; QÄTS13, 617). *Tay*, Kazakçada bir yaşını geçmiş, iki yaşına girmemiş at yavrusuna denir (QÄTS13, 617). *Tay şaptırım* ifadesinin at yavrusunun rahatça koşabileceği kadar geniş alan için de kullanıldığı, tespit edilen örnekte görülmüştür:

Siyrek toğaylı özen iyini men tüyetaylı qırat aralığındağı tay şaptırım ken tübek şöbi jutan, seldir şiyrewit, bozğıl qıyaqtı sarjağal oypağğa aynalıptı. (Seyrek ağaçlı dere yatağı ile eğimli tepe arasındaki tay koşturacak kadar geniş kıstak, otu az, seyrek sorguç otu olan, boz ayrık otlu kirlili çukura dönüşmüş.) (JŞB, 136).

jırta qarıs: QÄTS’de *qarıs* “başparmak ile orta parmağın arasıyla ölçülen uzunluk ölçüsü”, *kere / jırta qarıs* “alın, iki kaş arası, yüz, çene, ağız, azı dişi, omuz ve kürek kemiği, ayrıca atın kulağı, yele yağı, cidago bölgesi, koltuk altı, bacaklarının arası, ön bacaklardan arka bacaklarına kadarki kısmının ölçümünün, başparmak ile orta parmağın gerilerek açılmasıyla yapıldığı bir halk ölçü birimidir” (QÄTS9, 408; QÄTS7, 636). *Jırta qarıs* ve *kere qarıs* “başparmak ile orta parmağın gerilerek açılmasıyla yapılan uzunluk ölçü birimi” (QÄTS6, 747). *Kere qarıs* ifadesinin eş anlamlısı olarak *taban qarıs* ifadesi de kullanılmaktadır (QÄTS13, 584). Bu açıklamalardan görüleceği üzere *jırta qarıs*, *kere qarıs* ve *taban qarıs* ifadelerinin tıpkı *qarıs* gibi genişlik, en ifade etmede de kullanıldığı bilinmektedir. Nitekim tespit edilen cümlede de en ifade etmekte olup “kariş, bir kariş” anlamını vermektedir:

Saqaldarı qawğaday, qulaqtarı tebingidey, mañdayları jırta qarıs. (Sakalları kucak kadar, kulakları koca koca, alınları bir kariş.) (OT, 203).

Alan bildiren diğer ölçü birimleri arasında: *aydam*, *alaqanday* (QÄTS1, 143, 353); *böltek* (QÄTS3, 551); *köldey* (QÄTS8, 261); *ultaraqtay* (QÄTS14, 713); *üy ornında* (QÄTS15, 24) vd. sayılabilir.

6. Derinlik ve Yükseklik Ölçü Adları

şaşasınan asuw: şaşa “atın incığı ile tırnağının birleştiği yerde bulunan uzun kıllar” (QÄTS15, 299). Şaşasınan asuw atın şaşasını yani topuğun arka kısmındaki kıllarını geçen derinliği bildiren bir halk ölçü birimidir.

48 Age., s. 334.

Qar jılqınıñ şaşasınan asıp, tizesine taqağanda, sonar küni bir-bir atqa minip şığadı. (Kar atın topuk arkası kollarını geçip dizlerine yaklaştığında, ilk karın yağdığı ve izin görüldüğü zaman atlanarak yola koyulurlar.) (OT, 210).

yeki tüye boyınday: “İki devenin üst üste geldiğindeki yükseklik kadar, çok yüksek» demek olan bir yükseklik ölçü birimidir. Eserlerdeki kullanımı şu şekildedir:

Beriktigi yeki tüye boyınday, qalındığı bir qulaş, töniregi toğız jüz qadamdıq berik qorğan salımtı. (İki deve yükseklüğünde, kalınlığı bir kulaç, etrafı dokuz yüz adımlık, sağlam bir kale yapılmış.) (KBT, 236).

Kazak Türkçesinde insanı esas alarak suyun derinliğini ölçmede kullanılan *baqaydan, qızıl asıqtan, tizeden, beluwardan, kindikten, iyıqtan, töbeden, kisi boyı* gibi, atı esas alan *attın şaşasınan, üzenğiden, qabırğalıqtan, at kekilinen, at qulağınan, at boyınan asadı / keledi*⁴⁹ gibi ölçüleri de zikretmek gerekir.

7. Ağırılık Ölçü Adları

bir mısqa: Arapça *mısqa* “1) 25 grama denk gelen ağırılık ölçü birimidir, bir *qadaqta* 96 *mısqa* vardır; 2) yok denecek kadar az, çok az», *bir mısqa* “çok küçük, zerre kadar” açıklamaları verilmiştir (QÄTS11, 421). Eserdeki kullanımı şu şekildedir:

Sol maldı qayta jıynap, kesek-kesek altınğa aynaldırıp, Aqınnıñ Torayğır köliniñ jağasında jalğız turğan muñdı molasınıñ üstine aparıp üyek... ötken ğapıl is bir mısqa jeñildey me? (O malı mülkü yeniden bir araya getirerek külçe külçe altına çevirsek, Şair'in Torayğır gölünün yakasında tek başına duran hüzünlü mezarına götürüp yığsak... geçmişteki düşüncesizce iş zerre kadar hafifler mi?) (N, 183).

Mısqa sözcüğünün bir türevi olan *mısqalda* – “1) miskal ölçüyle ölçmek; 2) azar azar, ağır ağır” (QÄTS11, 421) sözcüğünün ikinci anlamındaki kullanımı saptanmıştır:

Sodan soñ, tamır tartıp, japıraq jayıp, boy sozğan sayın, awıs salmağı tömen tartıp, mısqaldap, burınğıdan ärmen qiysaya bergen. (Ondan sonra kök salıp yapraklanarak boy attıkça ağırlığı aşağıya doğru çekmiş, azar azar eskisinden daha da eğrilmişti.) (QA1, 117).

qap: Yün, jüt veya pamuktan dokunmuş, dörtgen şeklindeki yiyecek ve diğer nesnelere koymaya yarayan kap, çuval (QÄTS9, 253). Çuval, dökülüp dağılabilen cisimler için bir ölçü birimidir. XIX. yüzyılda Orta Asya'nın kuzeydoğu bölgelerinde ölçü birimi olarak *qap* terimi kullanılmıştır. Yaklaşık dört put yani 65-66 kilograma denk gelmektedir.⁵⁰ Günümüzde ise Kazak Türkçesinde *qap* sözcüğü çuvalın alabileceği miktarı ifade etmektedir:

Küzde qırmannan alğan birer qap biydayları bar. (Sonbaharda harman yerinden aldıkları bir-iki çuval buğdayları var.) (KX, 195).

49 Ä. Bolğanbayev, *Qazaq Tiliniñ Leksikologiyası*, s. 28.

50 E. A. Davidoviç, *Materiali po Metrologii Srednevekovoy Sredney Azii*, s. 83.

qadaq: Davidoviç, *qadoq* ifadesinin XIX. yüzyılda Semerkand ve Katta Kurgan'da bir fund yani 409,512 grama denk geldiğini belirtmiştir.⁵¹ Kazak Türkçesinde ise *qadaq*, iki yüz grama eşit bir ağırlık ölçüsüdür (QÄTS8, 710)⁵². Türkiye Türkçesinde *libre* sözcüğüyle karşılanmaktadır:

Qiyıstıra qalanıp, sırtınan şüperekpen tıǵız tigilgen jartı qadaq qant. (Bir bez parçasının içine konularak ağzı dikilen yarım libre şeker.) (KX, 200).

jartı qarın: Kazak Türkçesinde *qarın* sözcüğü *sarı may*, *may* (tereyağı) sözcükleriyle birlikte kullanılarak kurutulmuş hayvan midesinin alacağı kadar ağırlıkta tereyağını ifade eder. Eski usul gıda muhafaza yöntemlerinden biri olarak daha çok koyun midesi iyice temizlenip günlerce kurutulur; içine tuzlanmış tereyağı konulup hiç hava kalmayacak şekilde ağzı sıkıca kapatılır ve böylece uzun süre tazeliği korunarak muhafaza edilir. Kazakçada *bir qarın may* “kurutulmuş midenin alabileceği kadar tereyağı”, *jartı qarın may* “kurutulmuş midenin yarısı kadar tereyağı” şeklinde yaygın kullanıma sahip ölçü birimleri mevcuttur. QÄTS'de *qarın qarın* “birkaç karın, çok, bol” ifadesine yer verilmiştir (QÄTS9, 408).

dorba: Farsça kökenli *dorba* “içine kuru yiyecek, öteberi koymaya yarayan kap, araç” (QÄTS4, 718). Genellikle torbanın alabileceği miktardaki yiyecekleri kasteden bir ölçü adıdır. Eserlerdeki kullanımı şu örnekte tespit edilmiştir:

Jalǵız sıyardan jıynaǵan jartı qarın may, yeki-üş dorba qurt, irimşik. (Tek inekten biriktirdiği yarım karın tereyağı, iki-üş torba kurut, peynir de cabası.) (KX, 195).

Kazak Türkçesinde kullanılan diğer ağırlık ölçü birimleri şöyledir: *batpan* (QÄTS3, 105); jüz batpan (QÄTS6, 602); *bir qasıq* (QÄTS9, 438); *muñ batpan*, *mısqalday*, *mısqaldıq* (QÄTS11, 410, 422); *segiz batpan* (QÄTS13, 117) vd.

8. Miktar Ölçü Adları

tal: Kazak Türkçesinde sayılabilen nesnelerin miktarı belirtilirken *tal* ve *dana* sözcüğü kullanılmaktadır: üç tal kartop (beş tane patates), *bes tal qabırǵa* (beş tane kaburga kemiği), *bir tal saqal* (bir tel sakal), *bes tal şaş* (beş tel saç, seyrek saçlar) gibi. Türkiye Türkçesinde “adet, tane” sözcükleriyle karşılanır. Tespit edilen kullanım şekli aşağıdaki gibidir:

Basında tört-aq tal şaşı qalǵan, köziniñ aldı kökpeñ-kök, bet-awzı ayǵız-şıymay Qanat buǵan da şıdap yedi. (Başının üzerinde sadece dört tel saçı kalan, gözlerinin etrafı gömgök, ağzı yüzü kaymış Kanat buna da ses etmedi.) (UJ, 235).

qos uwıs: “İki elin yarı açık vaziyette birleştirilerek alabileceği miktar” (QÄTS10, 118) ve *bir uwıs* “avucun içini dolduracak kadar, avuca sığacak kadar” şeklinde açıklanmıştır (QÄTS14, 671).

51 Age., s. 83.

52 Aynı bilgi Ä. Quralulı'nın çalışmasında da geçmektedir. Bk. Ä. Quralulı, *Qazaq Dästürlü Mädeniyetiniñ Entsiklopediyalıq Sözdigi*, s. 334.

İki avuç dolusu, Anadolu halk ağızlarında “koşam, lişeri” olarak karşılanan *qos uwıs* ifadesine şu cümlelerde rastlanmıştır:

Qos uwıs qurt. (İki avuç kurut.) (KX, 200).

Meniñ qanjiğamda qımız quylğan torsıq, qorjın tübinde, tün asa qalsam talğajaw bolar degen qos uwıs qurt. (Eyerimin kayışına asılı, içinde kıymız olan tulum, heybemin dibinde geceye kalırsam atıştırmağ olsun düşüncesiyle konulan iki avuç kurut vardı.) (OT, 206).

bir jutım: QÄTS'de *jutım*, *bir jutım* ifadesi “su, süt gibi sıvı içiminde ağza alınan miktar” şeklinde açıklanmıştır. Bunun gibi *jalğız jutım* “tek yudumluk, göğsü gererek bir defalık alınan nefes” ifadesine de yer verilmiştir (QÄTS6, 588). Eserlerdeki kullanımı şu şekildedir:

Torsıqtıñ awzıman. Bir jutım... (Tulumun ağzından. Bir yudum...) (OT, 212).

jartı urttam: QÄTS'de *urttam* “bir avurtluk, bir yudum” ve *(bir) urttam suw* “bir yudum su, bir yudumluk su miktarı” ölçü adlarına yer verilmiştir (QÄTS1, 741, 742). *Jartı urttam* ise sıvılar için bir yudumdan daha az miktarı ifade etmekte kullanılır:

Jalğız şölmek. Şay keseniñ tübine jartı urttamnan quyıp, ıdıstarın sındıra jazdap, jappay soğıstırıp, tartıp-tartıp aldı. (Tek şişe. Çay kâselerinin dibine yarım yudum koyarak, kâseleri kırarcasına tokuşturun kafalarına diktiler.) (OT, 210).

qağaz şay: Ufalanarak kâğıt kutuya konulan çay (QÄTS8, 698).

Bir qorapşa – eluw gramdıq qağaz şay. (Bir kutu elli gramlık kâğıt çay.) (KX, 200).

bir tabaq yet: “Bir tabağın alabileceği miktarda et” anlamında ölçü bildiren bir ifadedir.

bir ayaq qımız: “Bir kâsenin alabileceği miktarda kıymız” anlamında bir ölçü ifadesidir. Eserlerdeki kullanımı şu şekildedir:

Sultanmaxmut bar sıyapat osı bir tabaq yet, bir ayaq qımızben bitkenin bilip otır. (Sultanmahmut, bütün ağırlama faslının şu bir tabaq et ve bir kâse kıymızla sona erdiğini anlıyor.) (N, 178).

bir awız: QÄTS'de üç awız “bir çift söz” ifadesi yer almaktadır (QÄTS15, 93). “Az ve öz konuşma, bir-iki söz” diyebileceğimiz “bir awız” ifadesi yaygın bir kullanıma sahiptir. Eserde şu kullanıma rastlanmıştır:

Oqalı şekpendi, altındı qılıştı körıp turğanda, yesi şığıp, işi jansa da, bir awız iltiyfat bildiruwge jaramadı. (Sırmalı cepkeni, altınlı kılıcı görüp aklı başından gidip kıskançlıktan çatlasa da bir çift iltifatlı söz söylemeye yaramadı.) (N, 178).

Kazak Türkçesinde miktar bildiren diğer ölçü birimleri şöyle sıralanabilir: *atım* (QÄTS2, 134); *bir şaynam* (QÄTS4, 147); *bir kese* (QÄTS7, 683); *bir qora qoy, qoralı qoy* (QÄTS9, 662, 665); *bir tisteme, tisteme, bir uwıs un* (QÄTS14, 637, 727); üzim, *bir üzim nan, bir / bir-yeki şağım qant, bir şağım quw, şökim, bir şökim, şökimdey, şımşım, bir şımşım* (QÄTS15, 20, 190, 414, 557) vd.

Sonuç

Bu çalışmada Edebî Kazak Türkçesine ait ölçü adları bir araya getirilmeye çalışılmış, yöresel kullanımlara ise yer verilmemiştir. Bunun için Kazak yazar Muxtar Mağawin'in *Kökbalaq* adlı romanı ile *Jazdıgün Şilde Bolğanda*, *Qiyısq Ağaş*, *Qıpşaq Aruwı*, *Qara Qağaz Kelgen Salıq Ağam*, *Karlagtan Xat*, *Kesik Bas – Tiri Tulup*, *Nala*, *Orıstıñ Töresi*, *Jüsiptıñ Qızı Svetlana* ve *Ult-Aralıq Janjal* başlıklı hikâyeleri taranmak suretiyle elde edilen ölçü birimleri incelenmiştir.

Söz konusu eserlerde anlamları esas alınarak tasnif edilen ölçü ifadeleri arasında zaman ölçülerinin en kalabalık kadroyu oluşturduğu saptanmıştır. Gün içerisindeki güneşin hareketi ve yönü dikkate alınarak dilin imkânları dâhilinde olabildiğince ayrıntılı zaman anlatımına başvurulduğu ortaya konulmuştur. Zamanın insan yaşamındaki önemini vurgular nitelikte olan söz konusu ifadeler oluşturulurken günlük hayatta kullanılan nesnelere dayanarak yararlanıldığı görülmüştür: *yet pisirim uwaqt* (etin pişeceği kadar zaman), *süt pisirim* (sütün pişeceği kadar zaman) gibi. Dinî ibadetler esas alınarak zamanın belirlenmesi de söz konusudur: *yekindi / yekinti* (ikinci), *besin* (öğle) gibi. Uzaklık ölçü adlarının sayı bakımından zaman ölçü adlarından sonra ikinci sırada geldiği saptanmıştır. Uzaklık ölçümünde eski Türk konargöçer yaşam tarzını sembolize eden *bir köş* (bir konaklık mesafe), *yeki köş* (iki konaklık mesafe) gibi ifadelerden yararlanıldığı görülmüştür. Ayrıca avcılıkla ilgili olarak *oq boyı* (ok boyu), hayvancılık kültürüne dayalı *arqan boyı* (organ boyu), şılbır *boyı* (yular / çılbır boyu), *qozıköş jer* (kuzuların gidebileceği kadar uzaklıktaki yer), *biyesawım jer* (kısrağın sağılmasının alacağı kadar sürede varılacak yer) gibi unsurlardan faydalanılmıştır.

İnsan uzuvlarının ölçü belirlemede rol aldığı da bilinmektedir. Uzuv adlarından hareketle ölçü bildiren *barmaq* (parmak), *şınaşaq* (serçe parmağı), *köz körım jer* (göz erimi), *qol sozım / usımım* (el erimi), *kindikten* (göbekten), *ıyıqtan* (omuzdan), *ayaq jeter jer* (yürüme mesafesi) ifadeleri, Kazak Türkçesinin antropometrik sisteminden sadece birkaç örneği teşkil etmektedir.

Ölçü ifade etmede Eski Türkçe *yekindi*, *yekinti* gibi kelimelerin yanı sıra yabancı dillerden de alıntılar yapıldığı görülmüştür: Arapça *azan* (ezan), *säri* (seher), *qadam* (adım), *musqal* (miskal); Farsça *säske* (kuşluk vakti), *nayza (boyı)* [mızrak (boyu)], Rusça *sotıq* (ar), *sajm* (üç arşın) gibi.

Çalışmada Edebî Kazak Türkçesine ait ölçü bildiren söz varlığının büyük oranda ortaya konulmasına gayret edilmiştir. Bunun için nitel araştırma yöntemlerinden tarama yoluyla çeşitli çalışmalarda ve özellikle 15 ciltlik *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi*'nde (Edebî Kazak Dilinin Sözlüğü) tespit edilen ölçü birimlerine de yer verilmiştir. Bütün bu söz varlığı, dilin zenginlik ve inceliklerini, Kazakların tarih boyunca tabiatla iç içe oluşunu, göçebe ve hayvancılık kültürünü, kısacası yaşam tarzını gözler önüne sermektedir.

KISALTMALAR

JQS	<i>Jüsiptiñ Qızı Svetlana</i> (Jüsip'in Kızı Svetlana)
JŞB	<i>Jazdıgün Şilde Bolğanda</i> (Yaz Ayı Temmuz Olunca)
K	<i>Kökbalaq</i> (Kökbalak)
KBTT	<i>Kesik Bas – Tiri Tulup</i> (Kesik Baş, Diri Post)
KX	<i>Karlagtan Xat</i> (Karlag'dan Mektup)
QA1	<i>Qiysıq Ağaç</i> (Eğri Ağaç)
QA2	<i>Qıpşaq Aruwı</i> (Kıpçak Güzeli)
QÄTS1	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> (Edebi Kazak Dilinin Sözlüğü). 1. Cilt
QÄTS2	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 2. Cilt
QÄTS3	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 3. Cilt
QÄTS4	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 4. Cilt
QÄTS5	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 5. Cilt
QÄTS6	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 6. Cilt
QÄTS7	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 7. Cilt
QÄTS8	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 8. Cilt
QÄTS9	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 9. Cilt
QÄTS10	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 10. Cilt
QÄTS11	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 11. Cilt
QÄTS12	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 12. Cilt
QÄTS13	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 13. Cilt
QÄTS14	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 14. Cilt
QÄTS15	<i>Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi</i> . 15. Cilt
QQKSA	<i>Qara Qağaz Kelgen Salıq Ağam</i> (Kara Haberi Gelen Salık Ağabeyim)
N	<i>Nala</i> (Sitem)
OT	<i>Orıstıñ Töresi</i> (Rus Asilzadesi)
UJ	<i>Ult-Aralıq Janjal</i> (Milletlerarası Skandal)

KAYNAKÇA

- Əbilqasimov, B., S. Biyzaqov, Ə. Jünisbekov vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C V, D-J, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Əşimbayeva, N., Q. Rısbergenova, J. Mankeyeva vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C IV, B-D, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Aqçoşqarov, E., “Xalıq Arasına Ken Tarağan Bayırğı Ölşemder”, *Qazaq Tili men Ədəbiyeti*, S 12, (2000), s. 22-23.
- Asqar, L. O., *Qazaq Tilindegi Tawlik Kezenđeri Atawları, Doktora Tezi Özeti (Avtoreferat)*, Almatı 2005.
- Axanov, K., *Til Biliminiñ Negizderi*, JŞS “Sanat”, Almatı 2003.
- Bolğanbayev, Ə., *Qazaq Tilinin Leksikologiyası*, Mektep, Almatı 1988.
- Budagov, L. Z., *Sravnitel'nyy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1869.
- Davidoviç, E. A., *Materialı po Metrologii Srednevekovoy Sredney Azii*, Moskva 1970.
- Fazıljanova, A., N. Onğarbayeva, Q. Ğabıytxanulı vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C XIII, S-T, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Holov, M. Ş., “Kniga ‘Babur-name’ Kak Metrologičeskiy İstoçnik”, *Nauka ta naukoznavstvo*, S 1, (Ukrayna 2008), s. 119-131.
- Ibrayım, Ə., A. Janabekova, Q. Rısbergenova vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C IX, Q-Q, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Isqaqov, Ə., *Qazirgi Qazaq Tili. Morfologiya*, Ana Tili, Almatı 1991.
- İskakov, M., *Qazaqtıñ Bayırğı Kalendarı*, Qazaq Memleket Baspası, Almatı 1960.
- Janabekova, A., T. Januzaq, B. Əbilqasimov vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C XV, Ü-Ya, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Januzaq, T., S. Omarbekov, Ə. Jünisbek vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C I, A-A, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Kenjeaxmetov, S., “Uwaqıtı Anıqtaw Belgileri”, *Qazaqstan Mektebi*, S 6, (Almatı 1996), s. 54-60.
- Küderiynova, Q., O. Jubayeva, M. Jolşayeva vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C VIII, K-Q, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Qaliyev, F., S. Biyzaqov, O. Naqışbekov vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C II, A-B, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Qaydar, A., *Tısaça Metkih i Obraznıñ Virajeniy*, Bilge, Astana 2003.
- Qonıratabayeva, J., Ğ. Qaliyev, Q. Yesenova vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C VI, J-J, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Quralulı, Ə., *Qazaq Dästürlü Mädeniyetinin Entsiklopediyalıq Sözdigi, Sözdik-Slovar'*, Almatı 1997.
- _____, *Qazaq Dästürlü Mädeniyetinin Anıqtamalığı, Sözdik-Slovar'*, Almatı 2001.
- Qurışjanov, Ə., *Qazaq Tili Tariyxı men Dialektologiyası*, 4. bs., Ğılım, Almatı 1962.
- Mağawın, M., *Kökbalaq jäne Tamızdan Soñğı Ängimeler*, Atamura, Almatı 2004.
- _____, *Qıpşaq Aruwı*, Atamura, Almatı 2007.
- Malbaqov, M., N. Onğarbayeva, A. Üderbayev vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C X, Q-M, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Malbaqov, M., Q. Yesenova, B. Xiynayat vd., *Qazaq Ədəbiy Tilinin Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C XIV, T-U, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.

- Mankeyeva, J., S. Biyzaqov, Ä. Jünisbek vd., *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C XI, M-O, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Mınjan, N., *Qazaqtıñ Qısqaşa Tariyhı*, Jalın, Almatı 1994.
- Momınova, B., B. Süyerqulova, A. Fazıljanova vd., *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C VII, J-K, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Muqanov, S., *Xalıq Murası*, Qazaqstan, Almatı 1974.
- Radloff, W., *Opıt Slovarya Tyurskih Nareçiy*, Tipografiya İmperatorskoy Akademii Nauk, Sanktpeterburg 1893.
- Sabırxanova, R. T., M.-J. Köpeyev Şığarmalarındaǵı Metrologiyalıq Leksika (*Xalıq Ölşemi men Numerativter*), S. Torayǵırov atındaǵı Pavlodar Memlekettik Universiteti, Pavlodar 2007.
- Süyerqulova, B., T. Januzaq, O. Jubayeva vd., *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C III, B-B, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Turışev, A. Q., M.-J. Köpeyev Şığarmalarının Etnomädeniy Leksikası. *Monografiya*, Pavlodar 2004.
- _____, “Mäşhür Jüsip Köpeyev Şığarmalarının Etnomädeniy Negizderi”, *Ölketanuw*, S 1, (Pavlodar 2005), s. 145-169.
- _____, *Mäşhür Jüsip Şığarmalarındaǵı Metrologiyalıq Terminder*, Kerekuw, Pavlodar 2008.
- Üderbayev, A., O. Naqışbekov, J. Qonıratbayeva vd., *Qazaq Ädebiy Tiliniñ Sözdigi, On Bes Tomdıq*, C XII, O-S, Til Bilimi İnstitutı, Almatı 2011.
- Uwäliyev, N., *Frazeologiya jäne Tildik Norma*, Respublikalıq Baspa Kabineti, Almatı 1998.

Elektronik Kaynak

İysayeva, Gülsinay, “Uzınsarı”, 2016, <http://anatili.kazgazeta.kz/?p=35999> [Erişim tarihi: 17.06.2020].